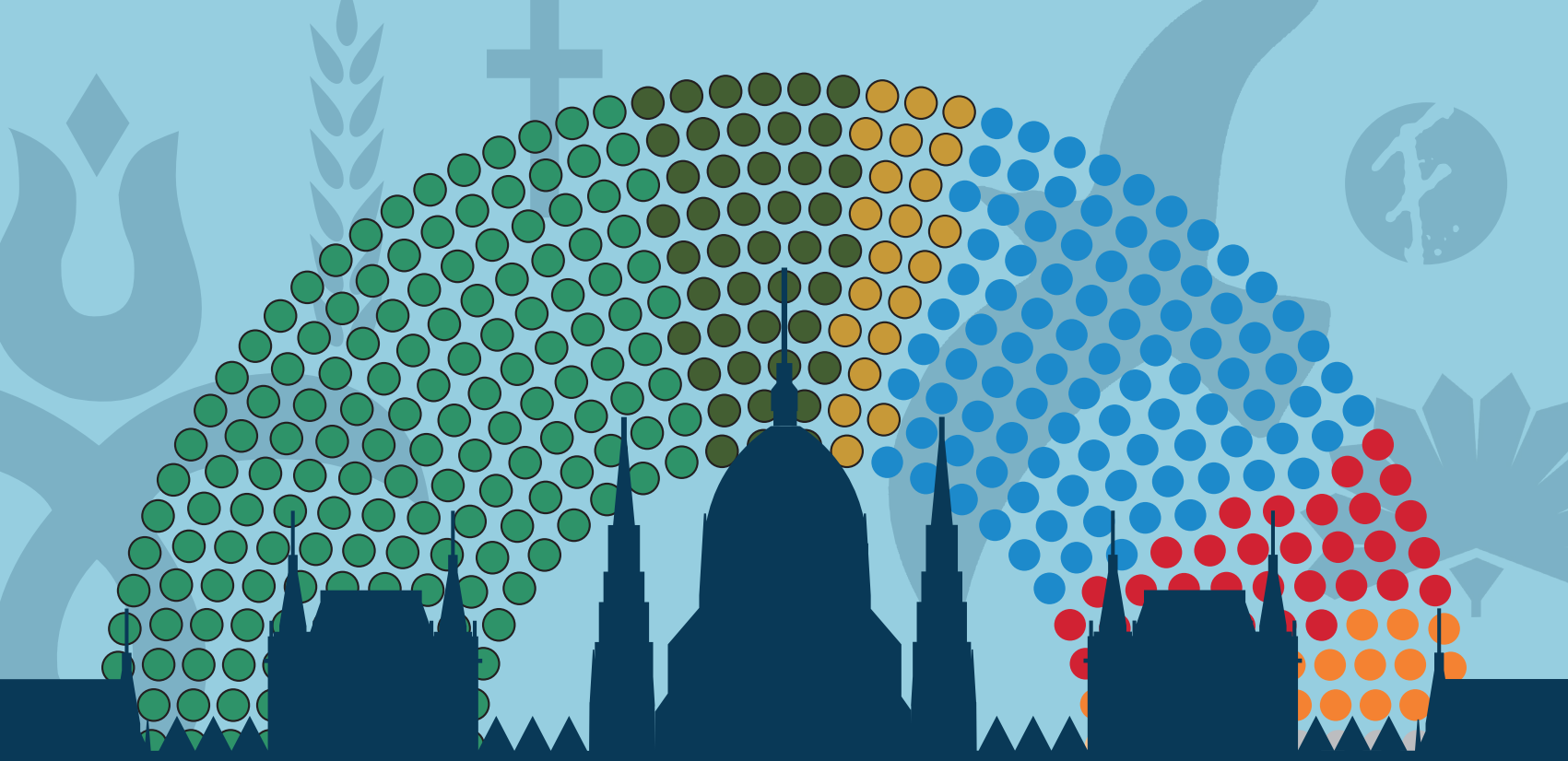

RENDSZERVÁLTÁS 30

A RENDSZERVÁLTÁS TÁRSADALMI MEGÍTÉLÉSE 30 ÉV UTÁN

FRIEDRICH EBERT STIFTUNG

POLICYSOLUTIONS

RENDSZERVÁLTÁS 30

A rendszerváltás társadalmi megítélése 30 év után

Budapest, 2020

Impresszum

Rendszerváltás 30
– A rendszerváltás társadalmi megítélése 30 év után

© Friedrich-Ebert-Stiftung – Policy Solutions, 2020

Felelős kiadó és szerkesztő: **Bíró-Nagy András**

Szerzők: **Bíró-Nagy András** (Policy Solutions, TK PTI) – **Laki Gergely** (Policy Solutions)

Adatfelvétel: **Závecz Research**

Grafikai tervezés és tördelés: **WellCom Stúdió**

Kiadó: **Friedrich-Ebert-Stiftung – Policy Solutions, Budapest**

ISBN 978-615-81517-3-3

Ezen kiadvány a szerzők saját véleményét tartalmazza, mely nem feltétlenül tükrözi a Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) hivatalos álláspontját.
A Friedrich-Ebert-Stiftung által publikált kiadványok kereskedelmi forgalomba kizárólag a FES előzetes írásos engedélyével kerülhetnek.

Tartalomjegyzék

1. A Kádár-korszak megítélése ... 6
   - *1.1. A társadalom jóléte ... 6*
   - *1.2. Az egyéni anyagi gyarapodás lehetősége ... 9*
   - *1.3. A rendszer gazdasági fenntarthatósága ... 12*
   - *1.4. Szabadság a Kádár-korszakban ... 15*
   - *1.5. Az érvényesülés lehetőségei a Kádár-korszakban ... 18*
   - *1.6. Rend és társadalmi béke ... 21*
   - *1.7. A rendszerváltás előtt vagy után volt jobb az élet? ... 24*
2. A rendszerváltás eredményeinek megítélése ... 27
   - *2.1. Magántulajdonon alapuló piacgazdaság ... 29*
   - *2.2. Szólásszabadság ... 31*
   - *2.3. Több munkahely ... 33*
   - *2.4. Szabad választások ... 35*
   - *2.5. Életszínvonal ... 37*
   - *2.6. Jogegyenlőség ... 39*
   - *2.7. Társadalmi egyenlőség ... 41*
   - *2.8. A korrupciós helyzet ... 43*
3. A családi anyagi helyzet a Kádár-korszakban, az 1990–2010 közötti időszakban és a NER-ben ... 45
4. A demokrácia állapota a rendszerváltás utáni magyar kormányok alatt ... 49
5. Konklúziók: A rendszerváltás társadalmi megítélése 30 év után ... 55

Bevezetés

1990 tavaszán az első demokratikus választások megtartásával és a szabadon választott Országgyűlés alakuló ülésével szimbolikus csúcspontjára ért a rendszerváltás politikai folyamata. A harminc évvel ezelőtti politikai viták, ideológiai törésvonalak a rendszerváltást követő évtizedekben is végigkísérték a magyar közéletet, ahogy az akkori átmenet súlyos gazdasági és szociális következményei is. A rendszerváltás 30. évfordulója kapcsán születő visszaemlékezések, interpretációk sokszínűsége is mutatja, hogy máig meghatározó jelentőségű és éles vitákat kiváltó eseménysorozatról van szó, amely nemcsak a politikai szereplőket, hanem a tágabb közvéleményt is foglalkoztatja.

A demokrácia és Magyarország euro-atlanti integrációjának elkötelezettjeként a rendszerváltást, a diktatúrából demokráciába történt békés átmenetet az egyik legpozitívabb eseménynek tartjuk az ország történelméből, amely ráadásul megnyitotta a lehetőségét annak, hogy Magyarország elfoglalhassa a helyét a nyugati politikai, gazdasági és katonai szövetségi rendszerben. Emiatt is fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy mi hajtja a mégis létező nosztalgiát egy olyan időszak iránt, amikor többek között szovjet csapatok állomásoztak az országban, a kritikus hangokat elhallgattatták, a rendszerellenes állampolgárokat ellehetetlenítették. Arra is igyekeztünk ugyanakkor megkeresni a válaszokat, hogy mennyi vált valóra a rendszerváltáshoz kapcsolt elvárásokból, és mi ágyazott meg a 2010 utáni autoriter kísérletnek.

A Policy Solutions és a Friedrich-Ebert-Stiftung (FES) közös kutatásának az volt a célja, hogy az elmúlt évtizedet a választók szemével vizsgáló „Orbán10" kutatás után ismét túllépjünk a politikusi értékeléseken, és megismerjük, mit gondol a magyar társadalom a rendszerváltásról 30 év elteltével. Kutatási eredményeinkre alapozva nemcsak a Kádár-korszak utólagos társadalmi megítéléséről tehetünk megállapításokat, hanem arról is, hogy a magyarok szerint a rendszerváltáshoz fűzött remények közül melyek teljesültek és melyek nem, miként látjuk a különböző történeti korszakokat (Kádár-rendszer, 1990–2010 közötti időszak, a 2010 utáni Orbán-rezsim) a közvetlen környezetünk anyagi helyzete terén, és melyik rendszerváltás utáni kormányok alatt volt a legjobb állapotban a magyar demokrácia. Magától értetődő, de néha az evidenciákat sem árt hangsúlyozni: a kiadványban olvasható eredmények nem a Policy Solutions és a FES értékítéletét tartalmazzák a vizsgált korszakokról, hanem arról mutatnak képet, hogy a magyarok miként látják ezeket az időszakokat.

Az elemzés megalapozásához 2020. március 3–13. között közvélemény-kutatást végeztünk, melyben a Závecz Research volt a partnerünk. A koronavírus-járvány előtti utolsó személyes megkérdezéssel készült felmérés során elért 1000 fő életkor, nem, iskolai végzettség és településtípus szerint az ország felnőtt népességét reprezentálta. Az egyes pártokon – és főként a kisebb pártokon –, valamint az egyes szocio-demográfiai csoportokon belüli bontások az arányok érzékeltetésére alkalmasak, ezekben az esetekben a megnövekvő hibahatár miatt a pontos számok tájékoztató jellegűek. A kérdőív készítéséhez nyújtott segítségéért köszönettel tartozunk Szabó Andreának.

Bízunk abban, hogy kötetünkkel hozzájárulunk a Kádár-korszak és a rendszerváltás utáni időszak politikai, gazdasági és társadalmi folyamataival kapcsolatos választói vélemények tényalapú megismeréséhez, és ezáltal annak megértéséhez, hogy milyen tényezők tették sérülékennyé a rendszerváltás utáni demokratikus berendezkedést.

Bíró-Nagy András

1. A Kádár-korszak megítélése

Az első fejezetben azt vizsgáltuk, hogyan ítélik meg utólag a magyarok a Kádár-korszakot: a válaszadóknak különböző kijelentésekről kellett eldönteniük, hogy inkább egyetértenek, vagy inkább nem értenek egyet velük. Az egyes állítások sorát felvezető általános kérdés így hangzott: „Kérem, mondja meg, hogy Ön inkább egyetért vagy inkább nem ért egyet az alábbi, a Kádár-korszakkal kapcsolatos kijelentésekkel".

1.1. A társadalom jóléte

A megkérdezettek abszolút többsége szerint a magyarok többsége jobban élt a Kádár-rendszer alatt, mint napjainkban: 54 százalék értett egyet az állítással, míg mindössze a válaszadók egyharmada (31%) vélte úgy, hogy ma többet megengedhet magának a magyar társadalom többsége, mint 1990 előtt.

1. ábra

Kérem, mondja meg, hogy Ön inkább egyetért vagy inkább nem ért egyet az alábbi, a Kádár-korszakkal kapcsolatos kijelentésekkel!

A magyarok többsége jobban élt

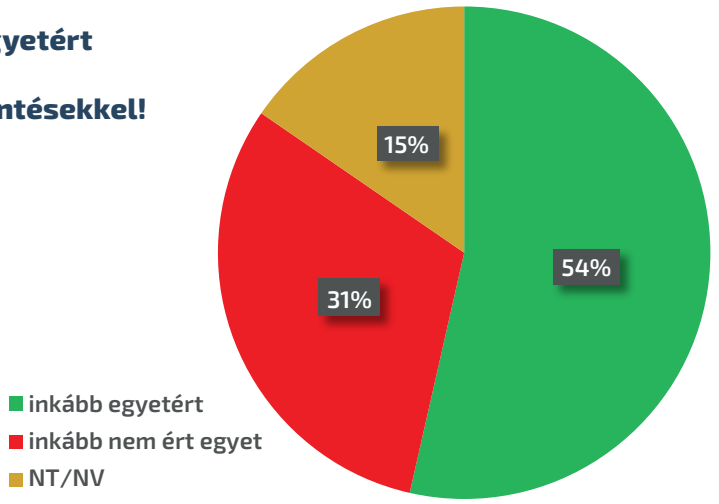

Az összes ellenzéki táborban többen vannak azok, akik szerint jobb volt a többség életszínvonala a Kádár-korszak alatt: a legtöbbre az MSZP (70%) és a DK (71%) szavazói értékelik utólag jóléti értelemben a rendszerváltás előtti időszakot, de még a Jobbik szavazói körében (54%) is jelentős többségben vannak azok, akik szerint jobban élt akkoriban a magyarok többsége. Ezen kívül fontos, hogy habár a Fidesz táborának pontosan a fele értékelte negatívan az állítást, még így is a kormánypártiak több mint egyharmada inkább nosztalgiával tekint vissza erre az időszakra, és úgy látja, hogy a magyarok többség jobban élt Kádár alatt, mint akár most, Orbán Viktor kormányzása idején.

2. ábra

A magyarok többsége jobban élt

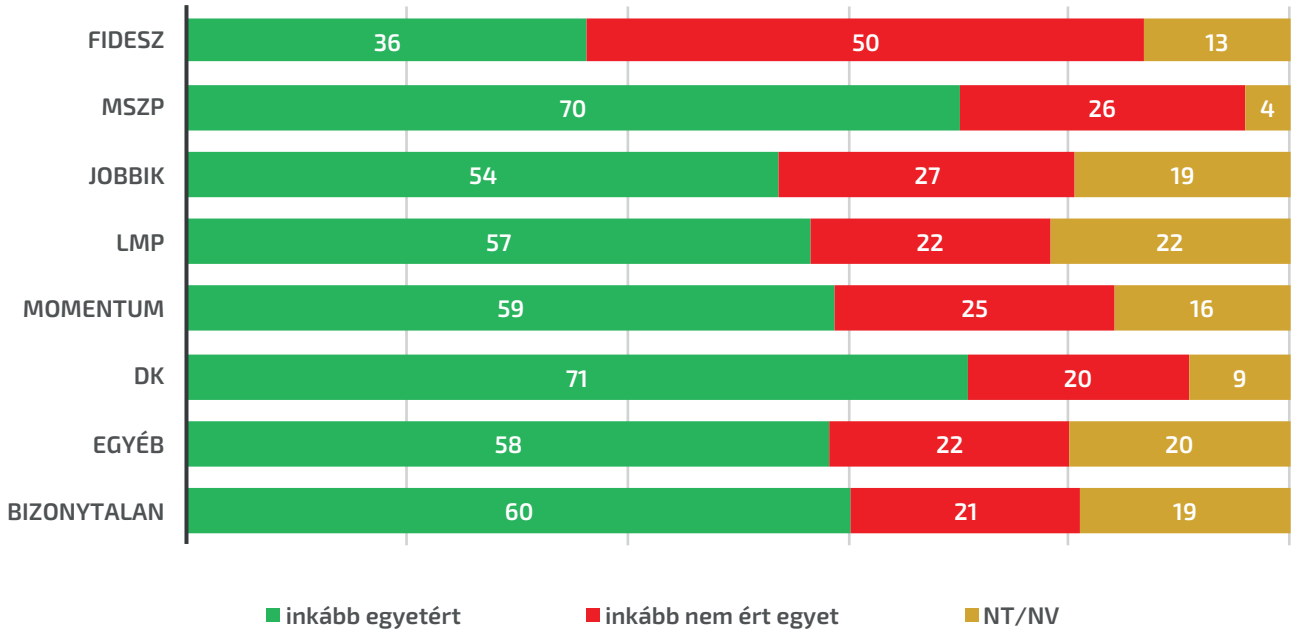

Az életkor egyértelmű összefüggést mutat a véleményekkel, minél idősebb egy korcsoport, annál nagyobb arányban értettek egyet az állítással, igaz, a fiatalabbak esetében jelentős volt a válaszadást megtagadók aránya. Míg a 18 és 29 közöttiek körében 35 és 25 százalék a két tábor nagysága, addig a 60 év felettiek körében már 63 és 36 százalék (az egyetértők javára természetesen). Hasonló összefüggést láthatunk az iskolázottságot figyelve is: az alacsonyabban képzett rétegek nagyobb arányban vélték úgy, hogy Kádár alatt jobban élt a magyarok többsége. A 8 általánost végzettek körében 62 és 27 százalék a két tábor nagysága, de még a diplomások relatív többsége (45%) szerint is jobban élt a magyarok többsége 1990 előtt, mint napjainkban. A településtípus szerinti bontás szerint a kisvárosiak (60%) értékelték a legpozitívabban a Kádár-rendszer életszínvonalát, szemben a budapestiekkel, akik körében viszont többségben voltak azok a hangok (41% vs. 47%), akik szerint jobban élnek ma a magyarok, mint a rendszerváltás előtt.

3. ábra

A magyarok többsége jobban élt

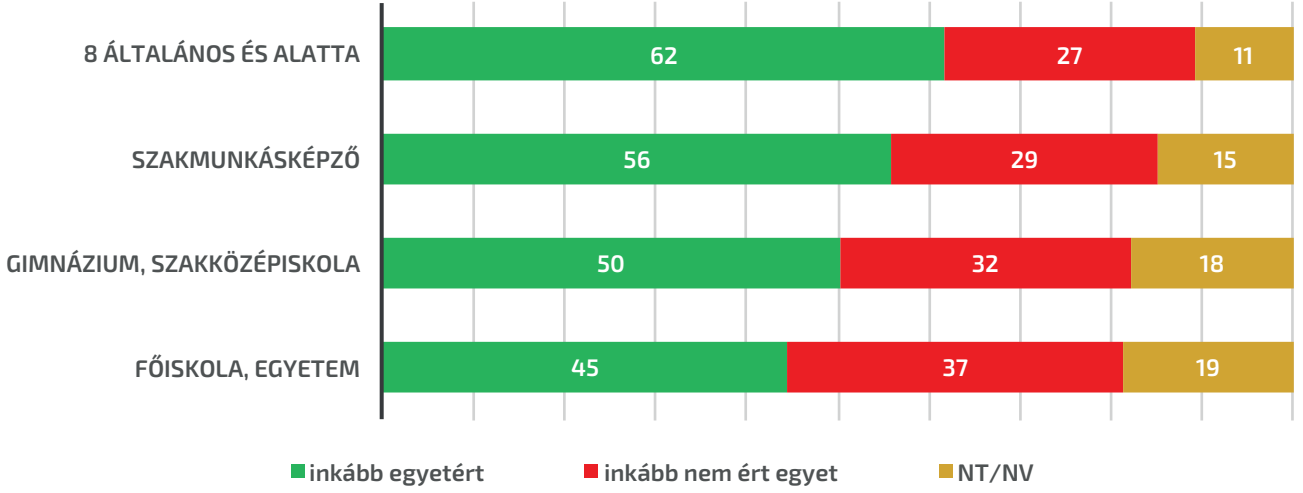

1.2. Az egyéni anyagi gyarapodás lehetősége

Még az előző kérdésnél is egyértelműbb többségben vannak azok, akik szerint a Kádár-rendszer alatt az állampolgárok anyagi boldogulásának feltételei adottak voltak: a megkérdezettek 61 százaléka értett egyet azzal az állítással, miszerint a rendszerváltás előtt az emberek egyről a kettőre tudtak jutni, míg alig minden negyedik válaszadó (24%) helyezkedett ezzel ellentétes álláspontra.

4. ábra

Az emberek egyről a kettőre tudtak jutni, volt lehetőség az anyagi gyarapodásra

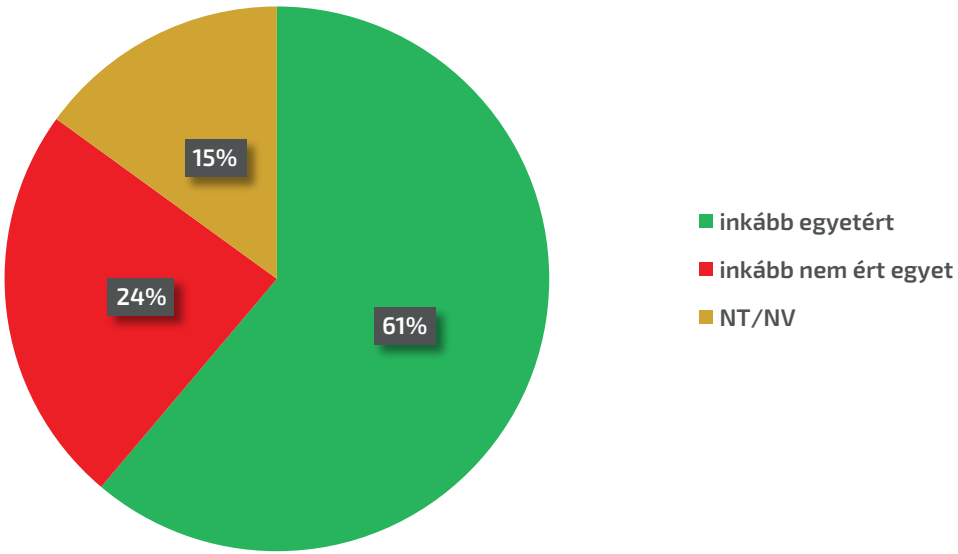

A pártpreferencia szerinti bontást vizsgálva azt látjuk, hogy az összes szavazói csoportban többségben vannak azok, akik egyetértettek az állítással, még a leginkább kritikus kormánypárti szavazóknak is több mint a fele (52%) gondolta úgy, hogy a Kádár-rendszerben alapvetően adott volt az emberek számára az anyagi gyarapodás lehetősége. A leginkább ezúttal is az MSZP (78%) és a DK (75%) szimpatizánsai vélekedtek pozitívan a szocializmus nyújtotta egyéni boldogulási lehetőségekről.

5. ábra

Az emberek egyről a kettőre tudtak jutni, volt lehetőség az anyagi gyarapodásra

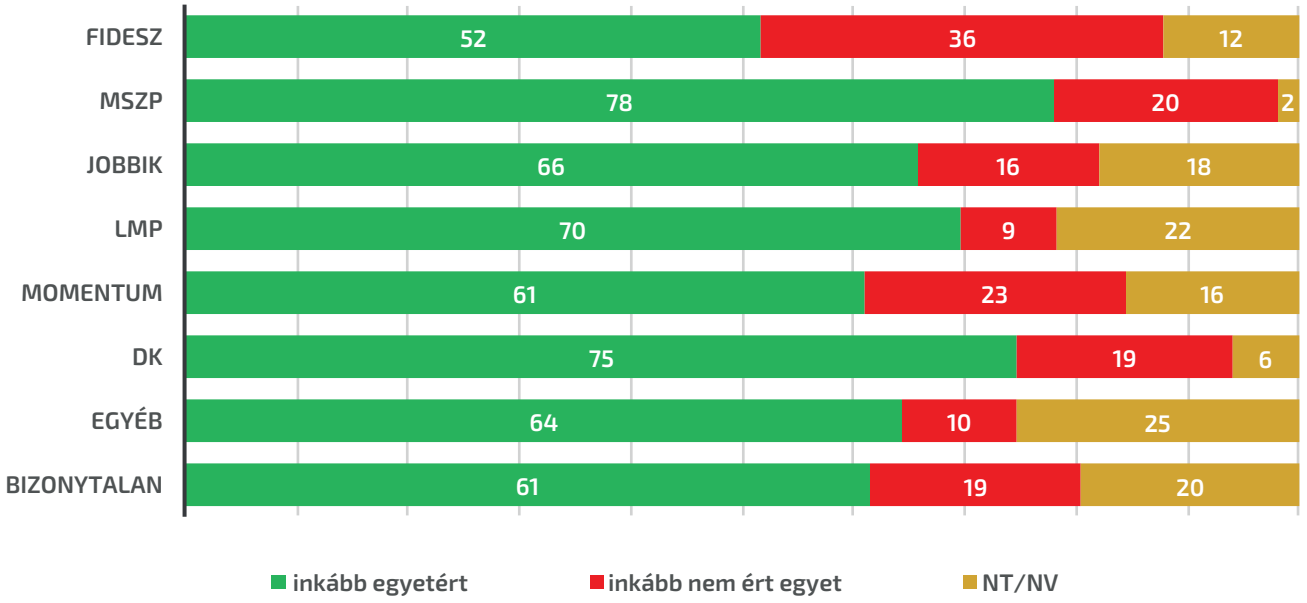

Az életkori bontást figyelve érdekes kép tárul elénk, ugyanis az összes szavazói csoportban szinte hibahatáron belül találjuk azokat (22-27%), akik nem értettek egyet az állítással, ám az egyetértők aránya egyenesen arányosan növekszik az életkorral (ahogy a válaszolni nem tudók aránya csökken). Míg a legfiatalabbak körében mindössze 39 százalék vélte úgy, hogy az emberek egyről a kettőre tudtak jutni az 1990 előtti rendszerben, addig ugyanez az arány a 60 évnél idősebbek körében már 74 százalék. Az iskolázottságot figyelve az előző kérdéshez hasonlóan

ismét az alapfokú végzettségűek körében látjuk a legmagasabb egyetértési arányt (70%), míg a gimnáziumot (54%) vagy egyetemet (58%) végzettek körében az átlagnál némileg kisebb mértékben értettek egyet az állítással. A földrajzi megoszlást tekintetében pedig ismét a kisvárosokban élők körében figyelhetjük meg a leginkább pozitív véleményeket (70%), míg a megyeszékhelyeken élők, valamint a fővárosiak (54-54%) egy fokkal szkeptikusabban vélekednek a Kádár-rendszer anyagi biztonságáról, de körükben is többségben vannak az állítással egyetértők.

6. ábra

Az emberek egyről a kettőre tudtak jutni, volt lehetőség az anyagi gyarapodásra

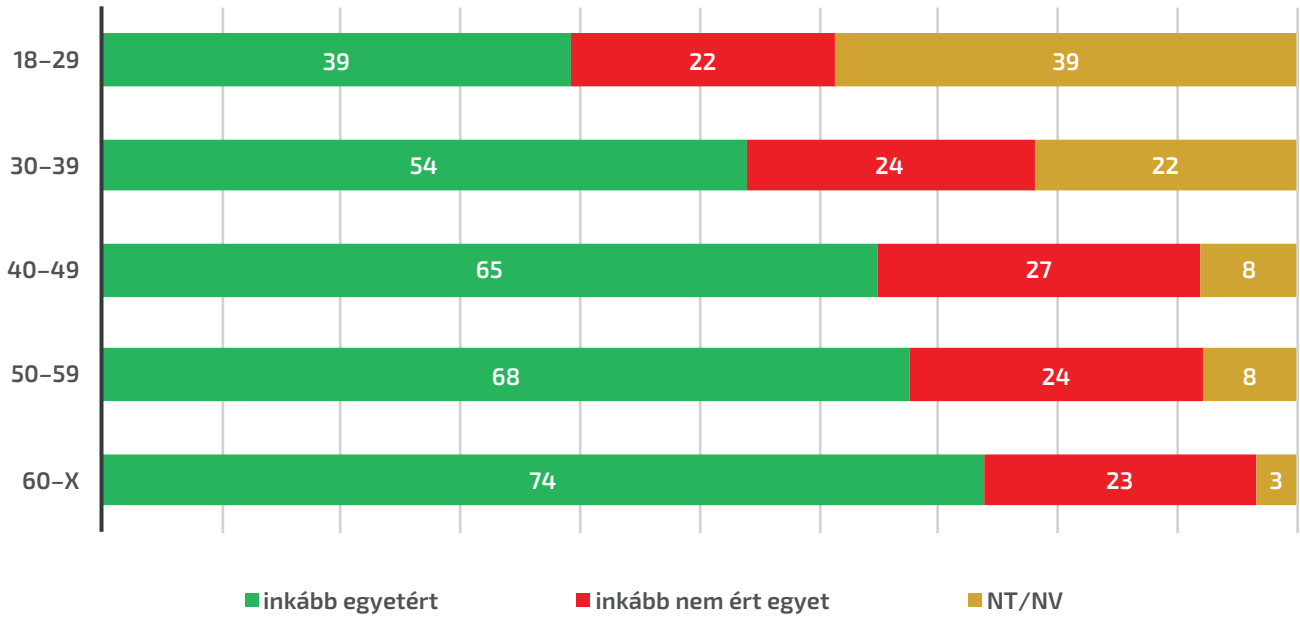

1.3. A rendszer gazdasági fenntarthatósága

Miközben a megkérdezettek többsége szerint jobban éltek a magyarok a Kádár-korszakban, mint a rendszerváltás utáni évtizedekben, addig azzal is tisztában van a relatív többség, hogy az 1990 előtti rendszer gazdaságilag fenntarthatatlan volt. A válaszadók 45 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy a Kádár-rendszer gazdasági értelemben fenntarthatatlan volt, míg mindössze a megkérdezettek bő harmadának (35%) nem merültek fel kétségei a nyugati kölcsönökből is finanszírozott szocialista rendszer hosszú távú működőképességét illetően.

7. ábra

A rendszer gazdaságilag fenntarthatatlan volt

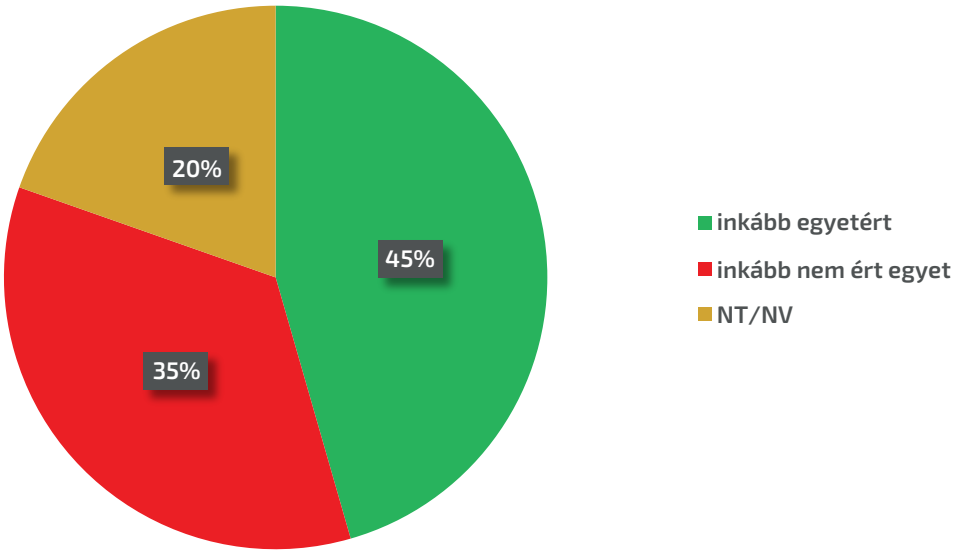

A pártpreferencia szerinti bontás alapján kifejezetten szoros eredményeket látunk. A leginkább a liberális Momentum szavazói vélekednek úgy (56%), hogy a gazdasági reformkísérletek ellenére is a rendszer gazdaságilag fenntarthatatlan volt, és nem meglepő módon a kormánypárti szavazók többsége is gazdasági zsákutcának értékelte az időszakot: 53 százalékuk szerint volt fenntarthatatlan volt a korabeli gazdasági berendezkedés. A leginkább az MSZP (49%) és a DK (44%) szimpatizánsai körében népszerű az a gondolkodás, miszerint a szocializmus alatti gazdaságpolitika fenntartható volt – de körükben sincs ennek az állításnak abszolút többsége.

8. ábra

A rendszer gazdaságilag fenntarthatatlan volt

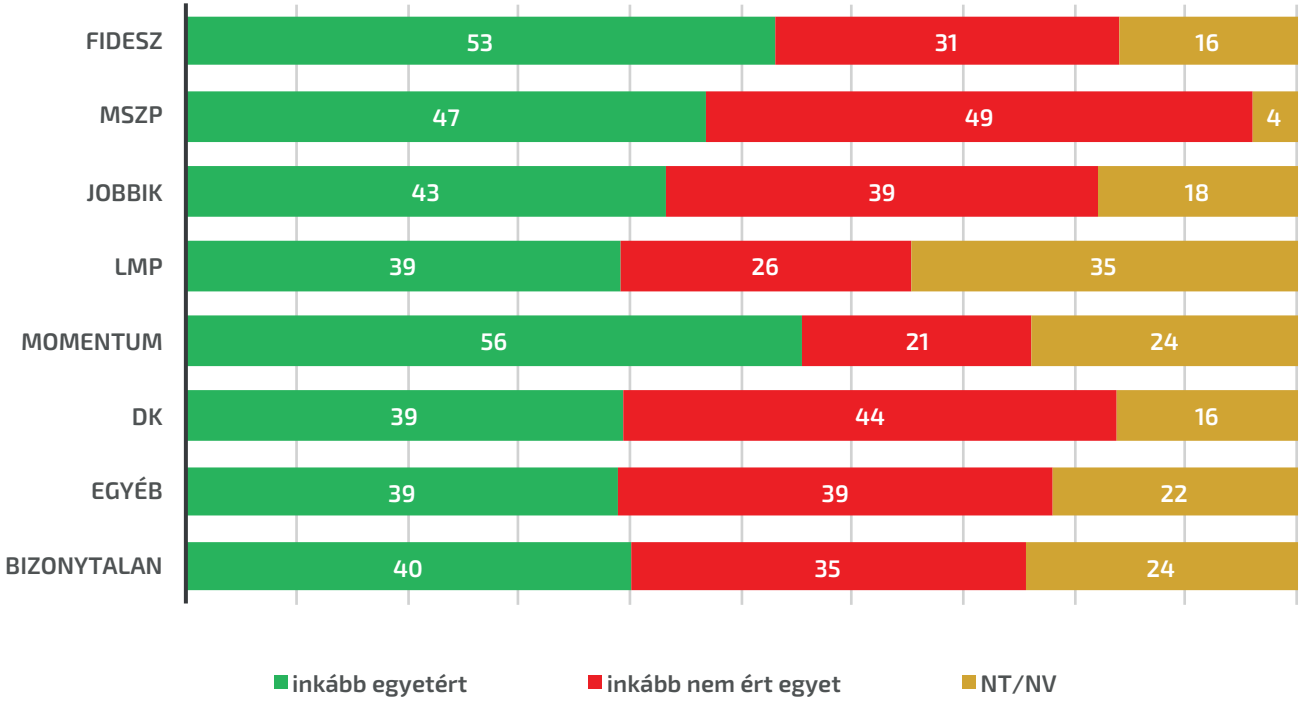

A férfiak (50%) jelentősen nagyobb arányban értettek egyet az állítással, mint nők (41%), de jelentős eltéréseket figyelhetünk meg az életkori bontás esetében is: az összes csoportnál többségben vannak azok, akik szerint fenntarthatatlan volt a rendszer, kivéve a negyvenesek körében, akik körében kiegyenlített a két tábor nagysága. Még a jóléti kérdésekben a legpozitívabb véleményeket adó 60 feletti korosztály fele is úgy véli, hogy az akkori gazdasági rendszer nem volt fenntartható. Érdekes módon az iskolázottság csak minimális hatással van a véleményekre, az összes réteg esetében 47 százalék az állítással egyetértők aránya, kivéve az alapfokú végzettségűeket, akik körében mindössze 42 százalék. A településtípust vizsgálva a budapestiek tűnnek a legszigorúbbnak a kérdésben, 51 százalék vélte úgy, hogy a gulyáskommunizmus jóléte hamis, alapvetően fenntarthatatlan illúzió volt csupán, míg vidéken a két tábor között a fővárosinál kisebb eltéréseket figyelhetünk csak meg.

9. ábra

A rendszer gazdaságilag fenntarthatatlan volt

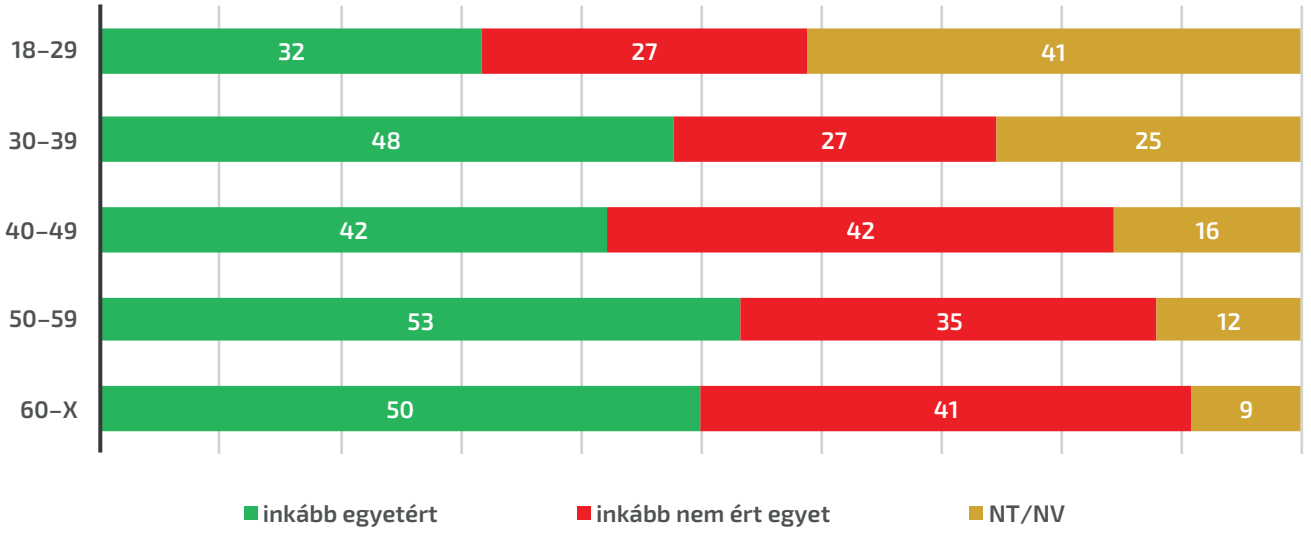

1.4. Szabadság a Kádár-korszakban

Habár csak egy hajszállal, de többen vannak azok, akik szerint szabadon lehetett élni abban az időszakban, amikor hazánkat megszállás alatt tartotta a szovjet hadsereg. A megkérdezettek 44 százaléka nem értett egyet az állítással, miszerint a Kádár-korszak alatt nem volt az országban szabadság, míg mindössze a válaszadók 40 százaléka gondolta úgy, hogy nem lehet szabadnak nevezni azt a politikai rendszert, ahol többek között a kritikus hangokat elhallgattatták, a rendszerellenes állampolgárokat ellehetetlenítették, valamint korlátozták a külföldre utazást.

10. ábra

Nem volt az országban szabadság

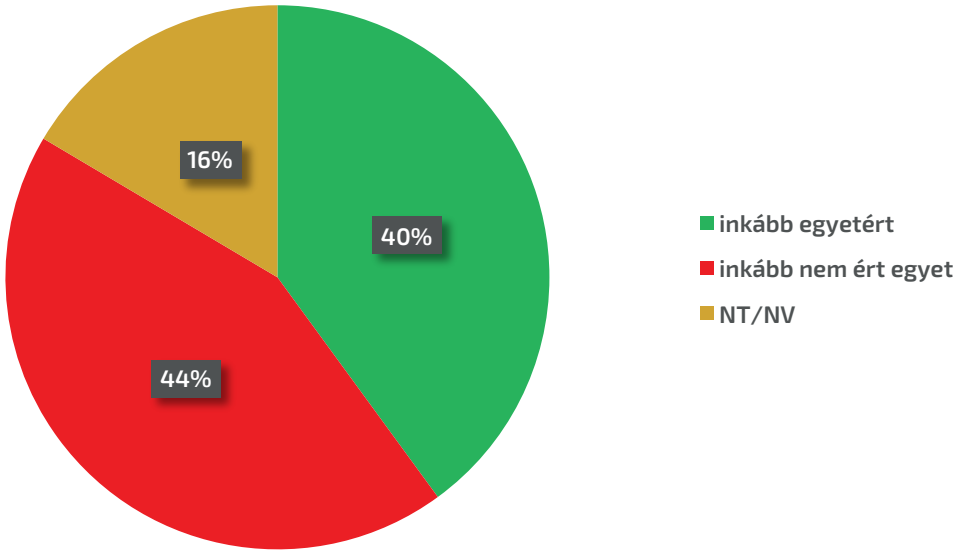

Nem meglepő módon a mai napig harcosan antikommunista retorikát képviselő Fidesz táborában értettek egyet a legnagyobb arányban az állítással (56%), de kissé meglepő módon még a kormánypárti szavazók harmada is úgy gondolja, hogy végső soron lehetett szabadon élni a Kádár-korszakban. A többi kérdéshez hasonlóan itt is az MSZP (54%) és a DK (57%) szavazói vannak a legjobb véleménnyel a szocialista időszakról, de szembetűnő, hogy még a fiatal szavazótáborral rendelkező, liberális Momentum szavazói körében is két megegyező nagyságú tábort figyelhetünk meg.

11. ábra

Nem volt az országban szabadság

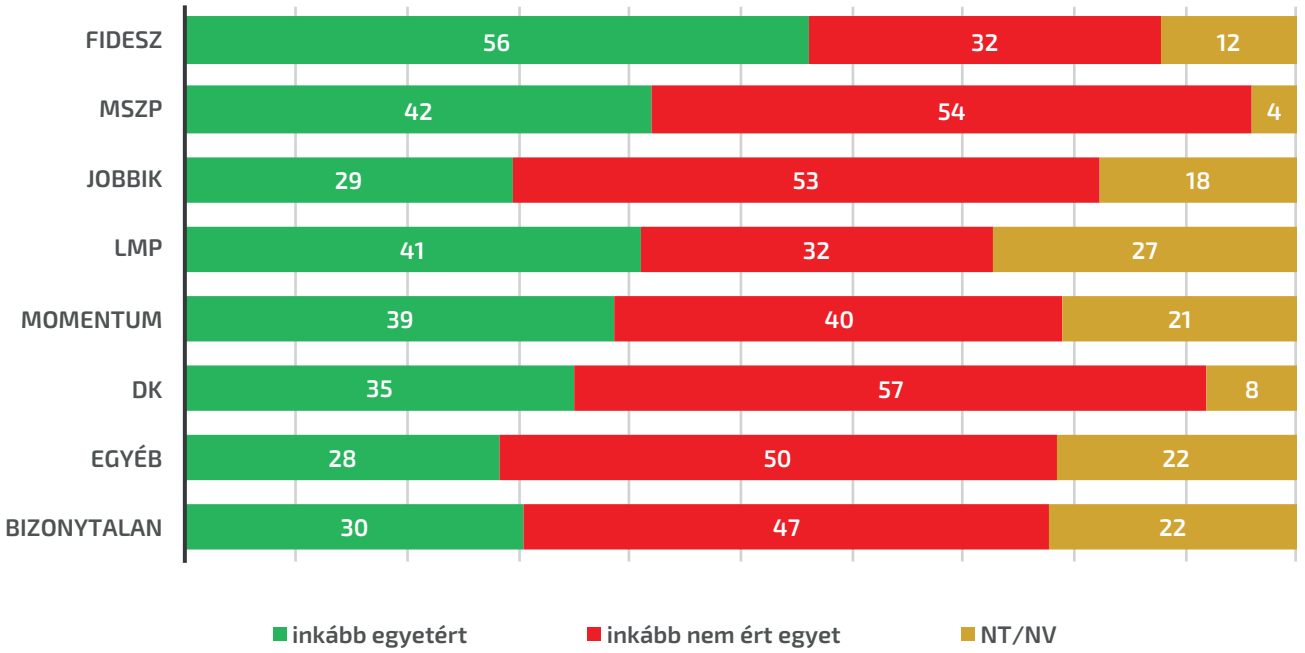

Az életkori bontást figyelve a negyven éves kornál húzhatjuk meg a határvonalat: a 40 évnél fiatalabbak körében nagyjából megegyezik a két tábor nagysága, ám az idősebbek – tehát azok, akiknek nem csak legfeljebb gyermekkori élményei vannak arról az időszakról – körében már többségbe került az az álláspont, miszerint a Kádár-korszakban igenis volt szabadság. Az iskolázottság szintén egyértelmű összefüggést mutat a kérdésről alkotott véleményekkel. Míg a 8 általánossal vagy szakmunkás papírokkal rendelkezők körében többségben vannak azok, akik szabadnak ítélték meg a Kádár-rendszert, addig az ennél képzettebbek némileg kritikusabban ítélték meg a kérdést. A minimum érettségivel rendelkezők között többen vannak azok, akik szerint nem volt az országban szabadság. Ezen kívül Budapest közigazgatási határa is fontos választóvonal a Kádár-korszak politikai klímájának megítélésében: míg a fővárosban élők 54 százaléka gondolja azt, hogy nem volt szabadság a Kádár-korszak alatt, addig ugyanez az arány vidéken mindössze 36–38 százalék között mozog.

12. ábra

Nem volt az országban szabadság

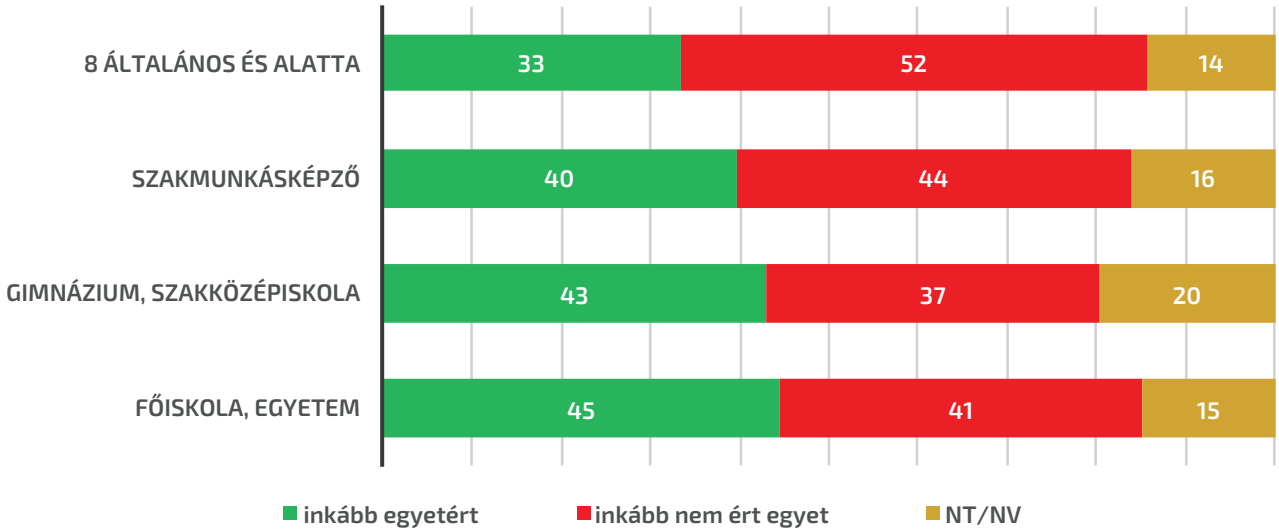

1.5. Az érvényesülés lehetőségei a Kádár-korszakban

A megkérdezettek többsége szerint Magyarországon 1990 előtt hátrányban voltak azok, akik nem idomultak az egypártrendszerhez: a válaszadók 54 százaléka szerint elsősorban azok tudtak karriert építeni, akik politikailag megbízhatónak minősültek. Ezzel szemben a válaszadók közel egyharmada (29%) ezzel ellentétes álláspontot képvisel, szerintük a politikai azonosulás nem volt meghatározó a Kádár-rendszerben az egyéni boldogulás tekintetében.

13. ábra

Elsősorban az tudott előrejutni, aki egyetértett a rendszerrel

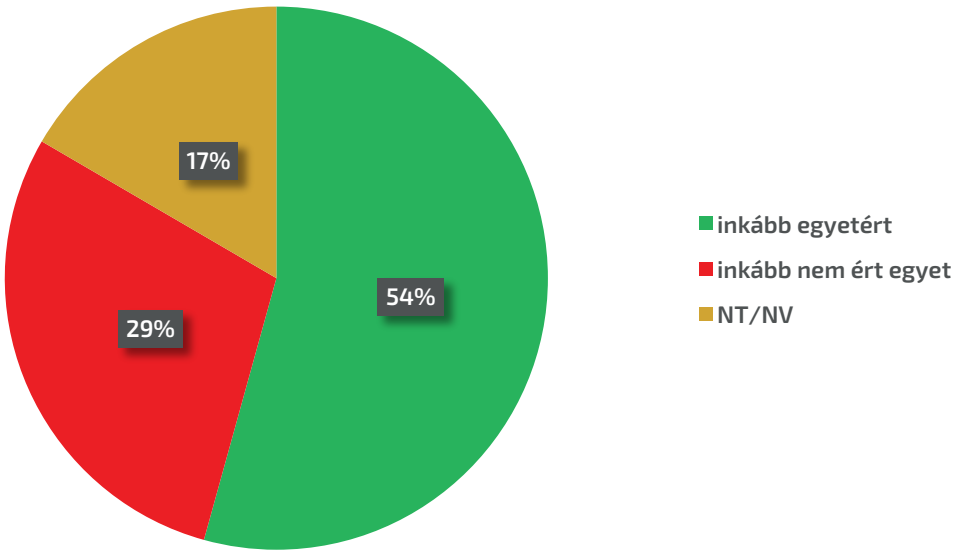

A leginkább a fideszes szavazók osztják azt a véleményt, miszerint a rendszerváltás előtt a karrierépítés elsődleges feltétele az ideológiai/politikai simulékonyság volt, 62 százalékuk értett egyet az állítással, rajtuk kívül még a bizonytalanok (52%), a Jobbik (51%) és a Momentum (57%) szavazói körében került többségbe ez az álláspont. Ezzel szemben a DK-soknál kiegyenlítettek a vélemények (47% vs. 46%), és csak az MSZP (41% vs. 55%) szavazói körében vannak többségben azok, akik szerint nem is volt olyan fontos az ideológiai megbízhatóság a fontos pozíciókba kerüléshez, és általánosságban a szakmai előmenetelhez.

14. ábra

Elsősorban az tudott előrejutni, aki egyetértett a rendszerrel

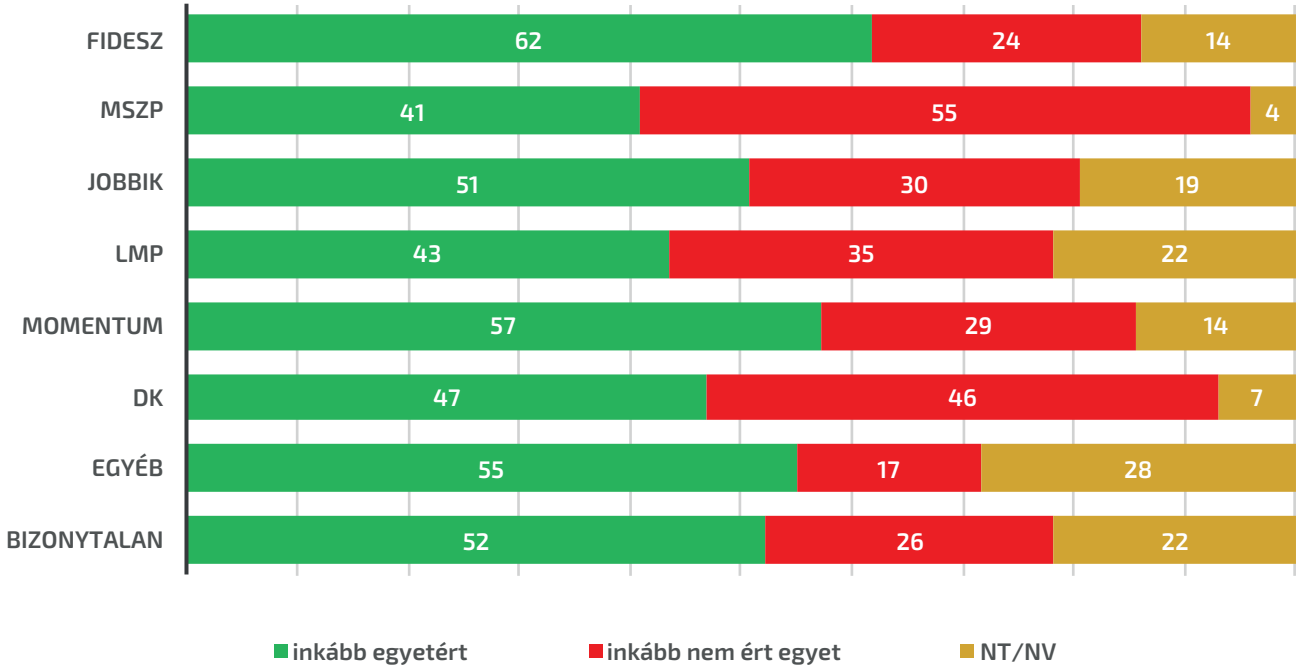

A legnagyobb arányban érdekes módon a negyvenes korosztály utasította el az állítást, 40 százalékuk szerint abban az időszakban a politikai vélemények nem akadályozták senkinek az egyéni boldogulását. Az iskolázottság tekintetében viszont azt figyelhetjük meg, hogy minél kevésbé képzett valaki, annál nagyobb arányban értett egyet az állítással: az alapfokú végzettséggel rendelkezők körében ez az arány 59 százalék, míg a felsőfokú végzettségűek körében csak 48 százalék. Ezen kívül a leginkább a budapestiek (57%) és a kisvárosiak (58%) értettetek egyet a leginkább az állítással, míg a megyeszékhelyeken ugyanez az arány szignifikánsan alacsonyabb volt (46%).

15. ábra

Elsősorban az tudott előrejutni, aki egyetértett a rendszerrel

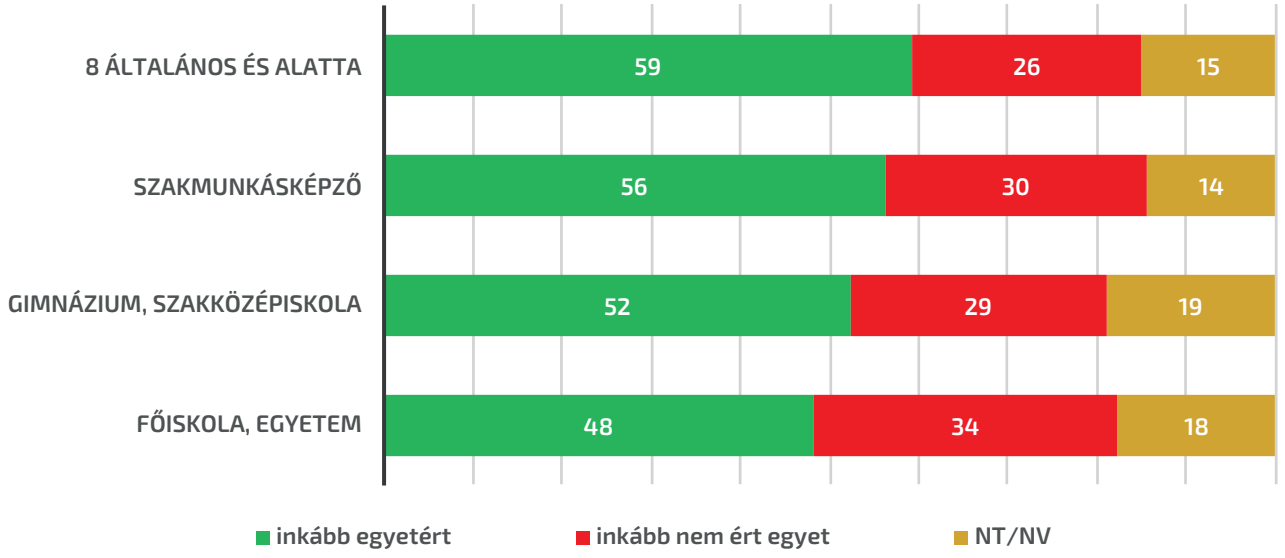

1.6. Rend és társadalmi béke

A magyarok közel kétharmada szerint a Kádár-rendszerben rend volt és társadalmi béke: 63 százalék vélekedett úgy, hogy a rendszerváltás előtti időszakban végső soron társadalmi béke uralkodott hazánkban, míg mindössze alig minden negyedik válaszadó helyezkedett szembe ezzel a véleménnyel. A magyar társadalom Kádár-korszakról való gondolkodásáról fontos információval szolgál az a tény, hogy a jólétre és az egyéni gyarapodás lehetőségére vonatkozó állítás mellett ezzel a válaszopcióval értettek a legnagyobb arányban egyet a megkérdezettek.

16. ábra

Rend volt és társadalmi béke

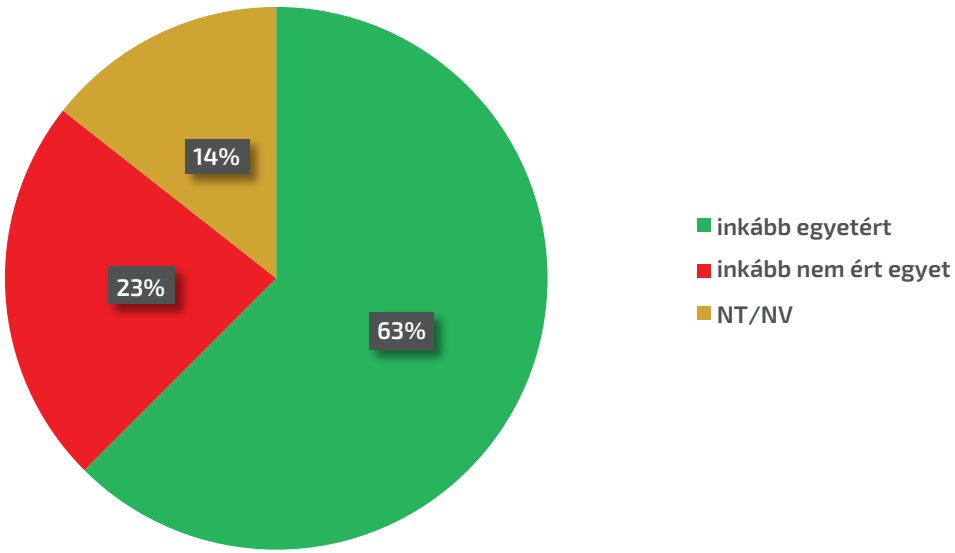

Még a leginkább kritikus kormánypárti szavazóknak is több mint a fele (54%) osztotta ezt az álláspontot, de a többi szavazói táborban is döntő többségben voltak a pozitív válaszok. Az MSZP szavazói körében (84%) szinte teljes egyetértés van abban, hogy Kádár idején alapvetően rend volt és társadalmi béke, és a DK-sok is hasonlóan vélekednek (74%).

17. ábra

Rend volt és társadalmi béke

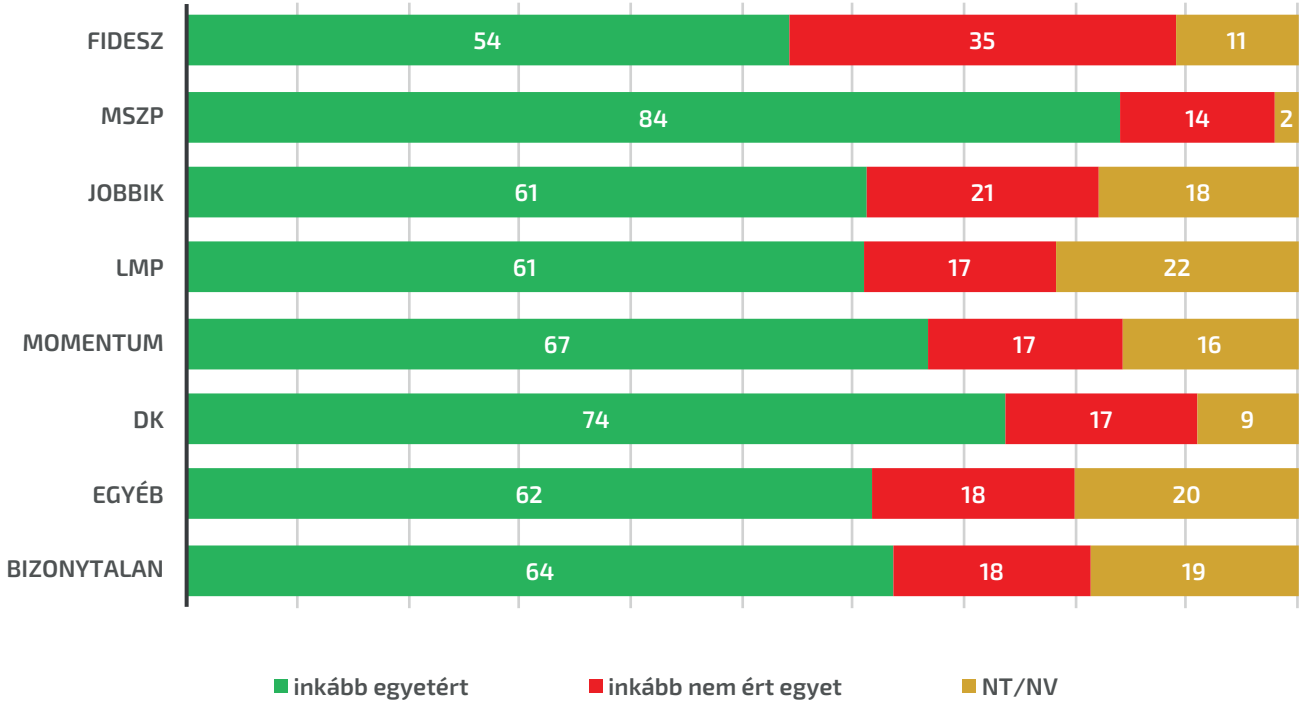

Az eltérő válaszmegtagadási arányt is figyelembe véve az a kép rajzolódik ki elénk, hogy a leginkább ötven év felett értettek egyet az állítással a válaszadók, az ennél fiatalabbak némileg kritikusabbak voltak a Kádár-rendszer társadalmi békéjét illetően. Az iskolázottság egyértelmű összefüggést mutat a véleményekkel: az alapfokú végzettségűek körében 75 százalék, a szakmunkás papírokkal rendelkezők körében 65 százalék, az érettségizettek esetében 56 százalék, míg a diplomások körében már csak 53 százalék azoknak az aránya, akik szerint a rendszerváltás előtt rend és társadalmi béke volt az országban. A településtípus szerinti bontás esetében pedig azt a megállapítást tehetjük, hogy a fővárosiak az átlagnál alacsonyabb (53%), a kisvárosiak pedig az átlagnál magasabb arányban (67%) értettek egyet a kijelentéssel.

18. ábra

Rend volt és társadalmi béke

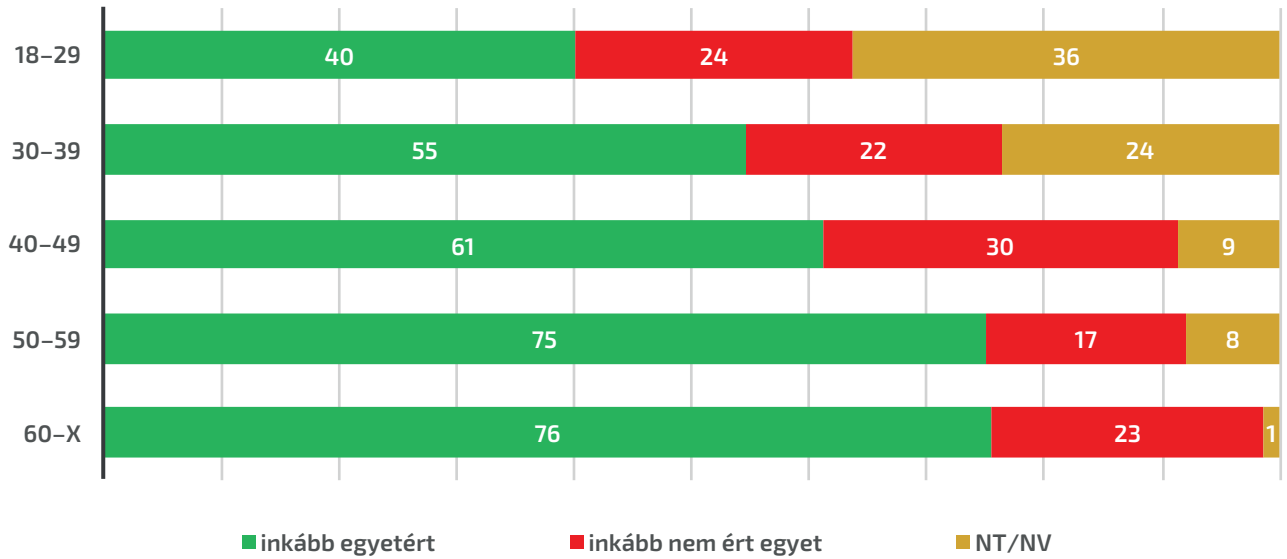

1.7. A rendszerváltás előtt vagy után volt jobb az élet?

A magyar társadalom többsége (52%) úgy vélekedik 30 évvel a rendszerváltás után, hogy a Kádár-rendszer alatt összességében jobb volt az élet, mint a rendszerváltás utáni évtizedekben. Ezzel szemben mindössze a megkérdezettek szűk harmada (31%) gondolta úgy, hogy rosszabb volt az élet Kádár alatt, mint 1990-től napjainkig.

19. ábra

Összességében rosszabb volt az élet, mint a rendszerváltás után

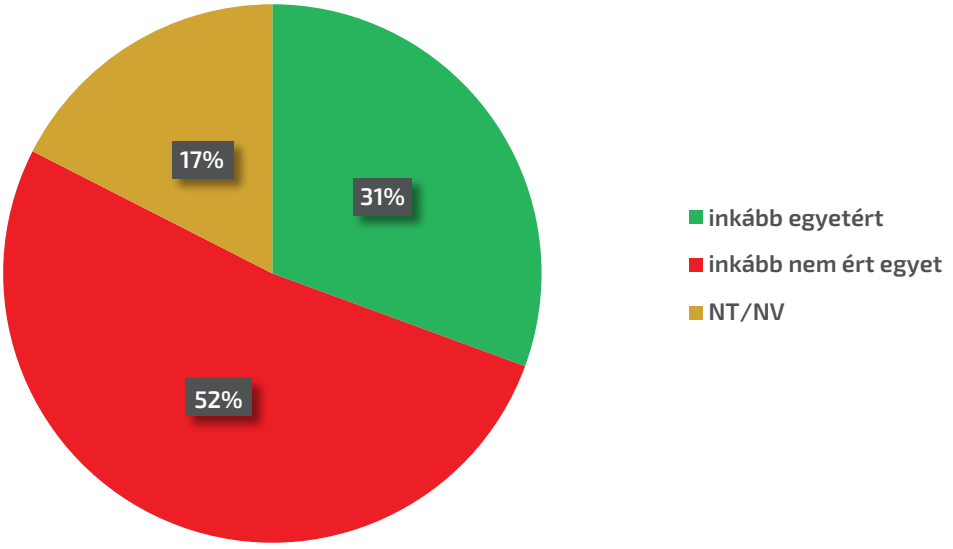

A pártpreferencia szerinti bontásból kitűnik, hogy még a fideszesek körében is kiegyenlített a Kádár-rendszer általános megítélése: szinte pontosan ugyanannyian (43%) vannak azok, akik szerint jobb volt Kádár alatt, mint azok, akik szerint javult az élet minősége Magyarországon 1990 után (41%). A fideszeseken kívül minden 5 százalék feletti támogatottsággal rendelkező párt támogatói körében abszolút többségben vannak azok, akik szerint a Kádár-rendszer alatt összességében jobb volt az élet, és így gondolják ezt a bizonytalanok is. A Jobbik és a DK szavazói (63-63%) ellenkeztek a leginkább az állítást hallva, de még a liberális, magát 21. századi pártként definiáló Momentum táborában is határozott többségben vannak azok, akik visszasírják a Kádár-korszak kiszámíthatónak, nyugodtnak gondolt világát.

20. ábra

Összességében rosszabb volt az élet, mint a rendszerváltás után

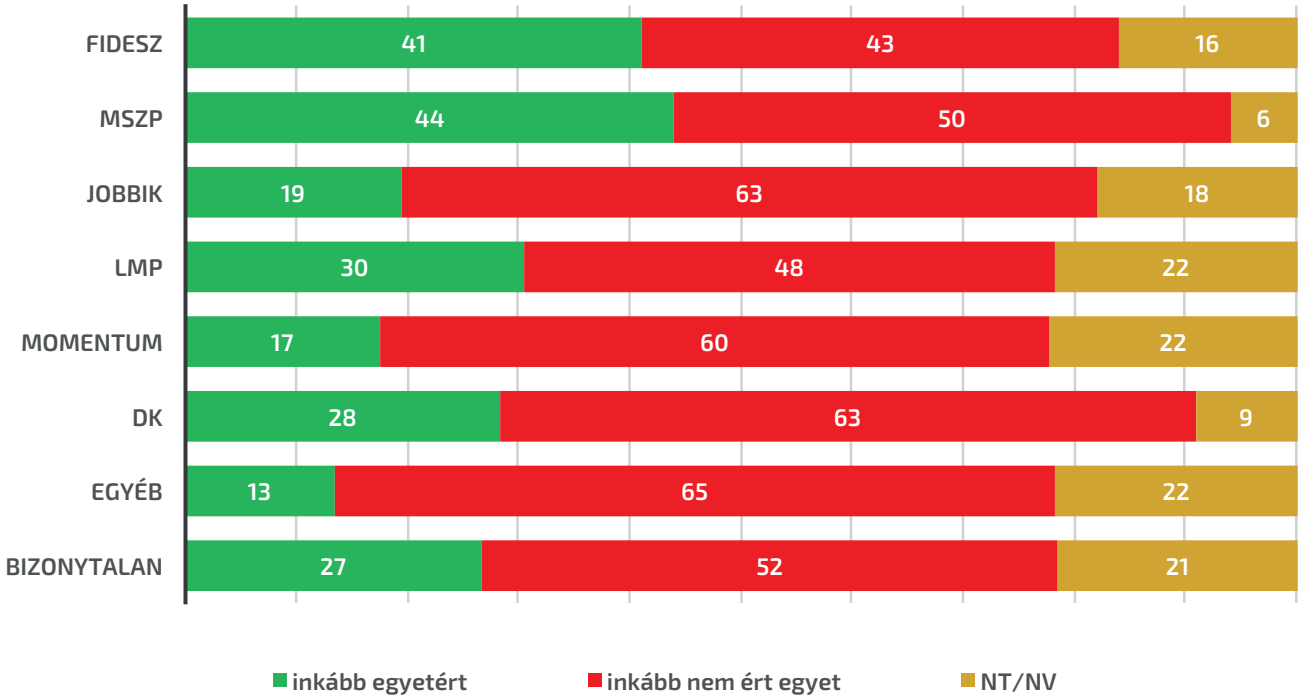

Az egyre idősebb válaszadók egyre pozitívabban értékelték a Kádár-rendszert, a negyven év felettiek körében a válaszadók 57-59 százaléka nem értett egyet az állítással, a náluk fiatalabbak körében viszont szignifikánsan alacsonyabb értékeket találunk. Szembetűnő viszont, hogy a várakozásokkal (és az egyes részkérdéseknél tapasztalt trendekkel) ellentétben az iskolázottság semmilyen hatással sincs a Kádár-rendszer általános megítélésére, az összes társadalmi réteg eredményeit hibahatáron belül találjuk. A földrajzi megoszlás tekintetében pedig azt láttuk, hogy a budapestiek értékelték a leginkább negatívan az 1990 előtti világot, de fontos, hogy még körükben is többségbe került az a vélemény, miszerint jobb volt az élet Kádár János alatt, mint a rendszerváltás utáni demokratikus Magyarországon.

21. ábra

Összességében rosszabb volt az élet, mint a rendszerváltás után

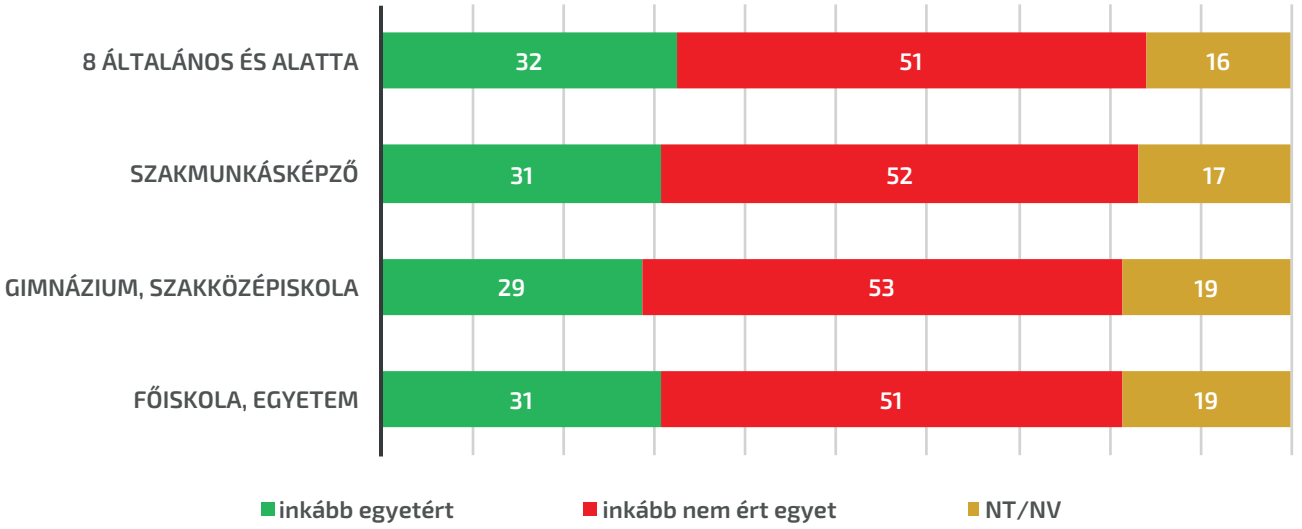

2. A rendszerváltás eredményeinek megítélése

Amikor arról kérdeztük a válaszadókat, hogy a felsorolt válaszopciók közül szerintük melyek valósultak meg a rendszerváltás után, a magántulajdonon alapuló piacgazdaság került az első helyre (54%); ettől csak egy hajszállal lemaradva találjuk a szólásszabadságot (51%) és a bővülő munkaerőpiacot (50%). Ezen kívül csak egy esetben, a szabad és tisztességes választások megvalósulása tekintetében kerültek többségbe a pozitív válaszok (48% vs. 41%), a többi kérdés esetében ennél is negatívabban értékelték a magyarok a rendszerváltást. Az általános életszínvonal és a törvény előtti jogegyenlőség kérdésében két megegyező nagyságú táborra szakad az ország. A két legnagyobb kudarca a rendszerváltásnak a magyar társadalom szerint a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése, valamint a burjánzó korrupció – mind a két válaszopció esetében döntő többségbe kerültek azok, akik szerint a békés átmenet után sem a társadalmi egyenlőség, sem a korrupciós tendenciák nem jó irányba mozdultak el.

22. ábra

Ön szerint mennyire valósultak meg az alábbiak a rendszerváltással?

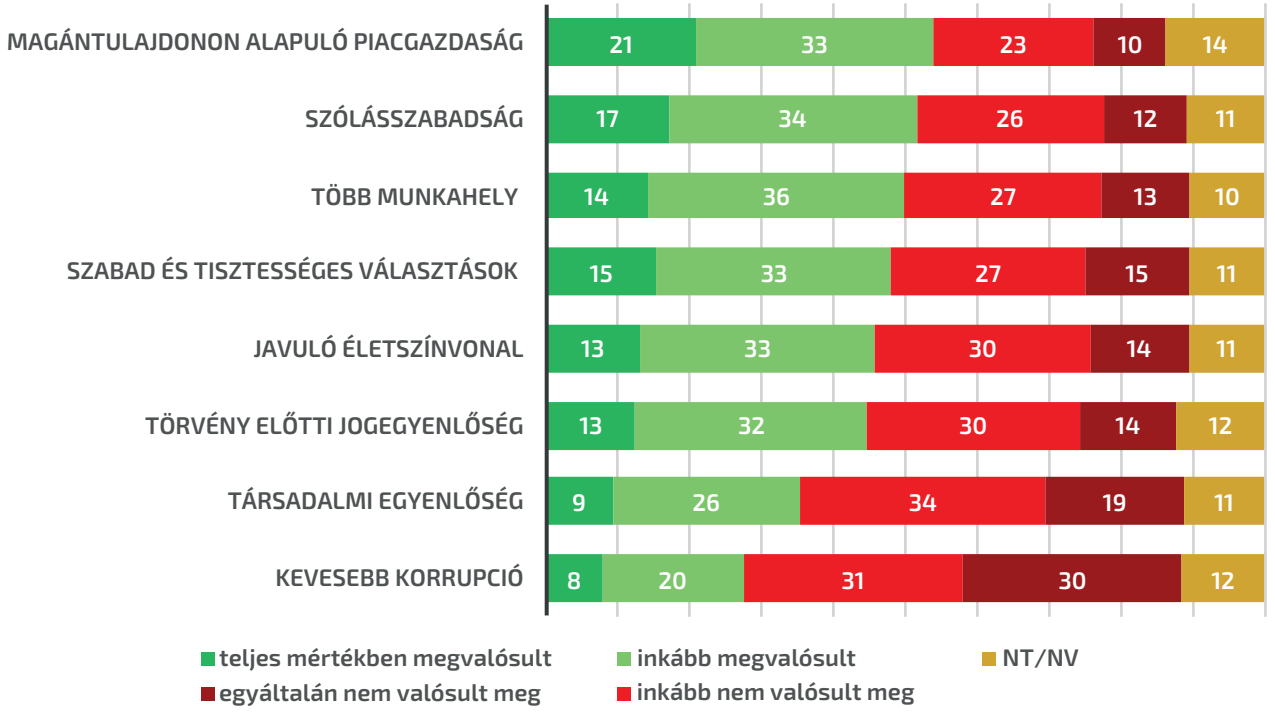

2.1. Magántulajdonon alapuló piacgazdaság

A kapitalizmus a leginkább a fideszes szavazók szerint valósult meg 1990 után, a kormánypárti szavazók pontosan kétharmada (66%) képviselte ezt az álláspontot, de átlagon felüli arányban vélekedtek hasonlóan a Momentum szavazói (57%) is. Ezzel szemben az MSZP (48% vs. 48%) és a DK (45% vs. 41%) szavazói körében nagyjából két megegyező nagyságú tábort látunk.

23. ábra

Magántulajdonon alapuló piacgazdaság

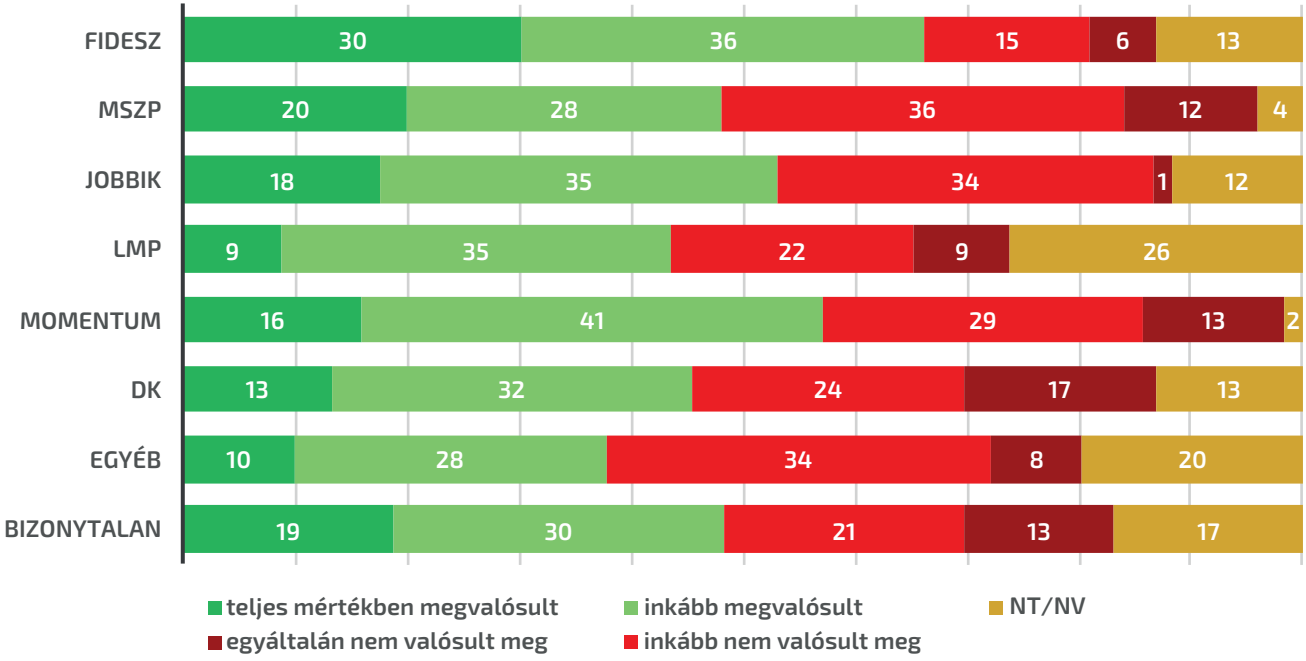

A férfiak (58%) szignifikánsan magasabb arányban vélték úgy, hogy a magántulajdonon alapuló piacgazdaság megvalósult, mint a nők (50%), míg az életkori bontást figyelve a leginkább a negyvenes korosztály válaszolt pozitívan - ez az a korosztály, amely pont a rendszerváltás utáni évtizedben vált nagykorúvá és kezdett el dolgozni. Az iskolázottságot tekintve a leginkább a szakmunkás papírokkal rendelkezők és a diplomások szerint valósult meg a kapitalizmus hazánkban, míg a 8 általánossal és az érettségivel rendelkezők ennél némileg kritikusabbak a hazai piacgazdaság fejlődésével.

24. ábra

Magántulajdonon alapuló piacgazdaság

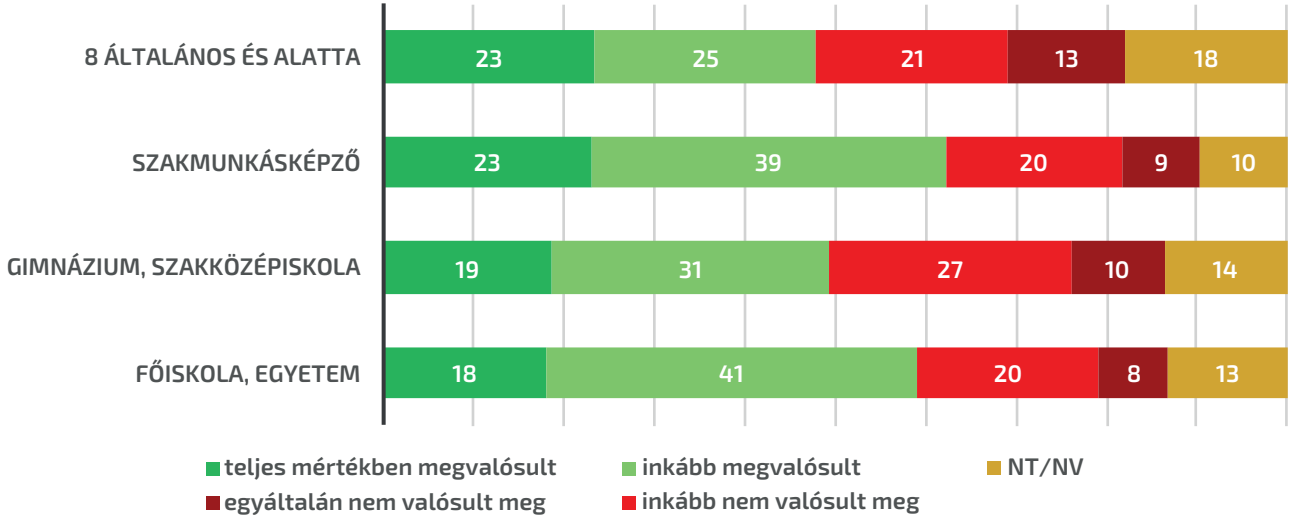

2.2. Szólásszabadság

Magasan a fideszesek körében a legmagasabb annak a véleménynek a támogatottsága, miszerint a rendszerváltás óta Magyarországon következmények nélkül, bárki bármilyen véleményt nyugodtan hangoztathat: 69 százalékuk vélte úgy, hogy 1990 óta szólásszabadság van Magyarországon, és mindössze minden ötödik kormánypárti szavazó (20%) helyezkedett szembe ezzel a véleménnyel. Az ellenzéki oldal viszont ennél jóval megosztottabb: egyedül a DK-s szimpatizánsok körében vannak többségben azok (51% vs. 43%), akik szerint a rendszerváltás óta megvalósult a szólásszabadság, a többi ellenzéki táborban ennél lesújtóbb véleményekkel találkozunk. Míg a momentumosok körében két kiegyenlített tábort látunk, addig a jobbikosok (44% vs. 49%), de még inkább az MSZP-sek (44% vs. 54%) esetében többségben vannak azok, akik szerint 1989 után sem lehet hazánkban érdemi szólásszabadságról beszélni. A jelenlegi ellenzéki pártok közötti szkeptikusabb vélemények vélhetően magyarázhatók azzal is, amilyen negatív módon az elmúlt harminc éven belül az utóbbi tíz év tendenciáit megélték.

25. ábra

Szólásszabadság

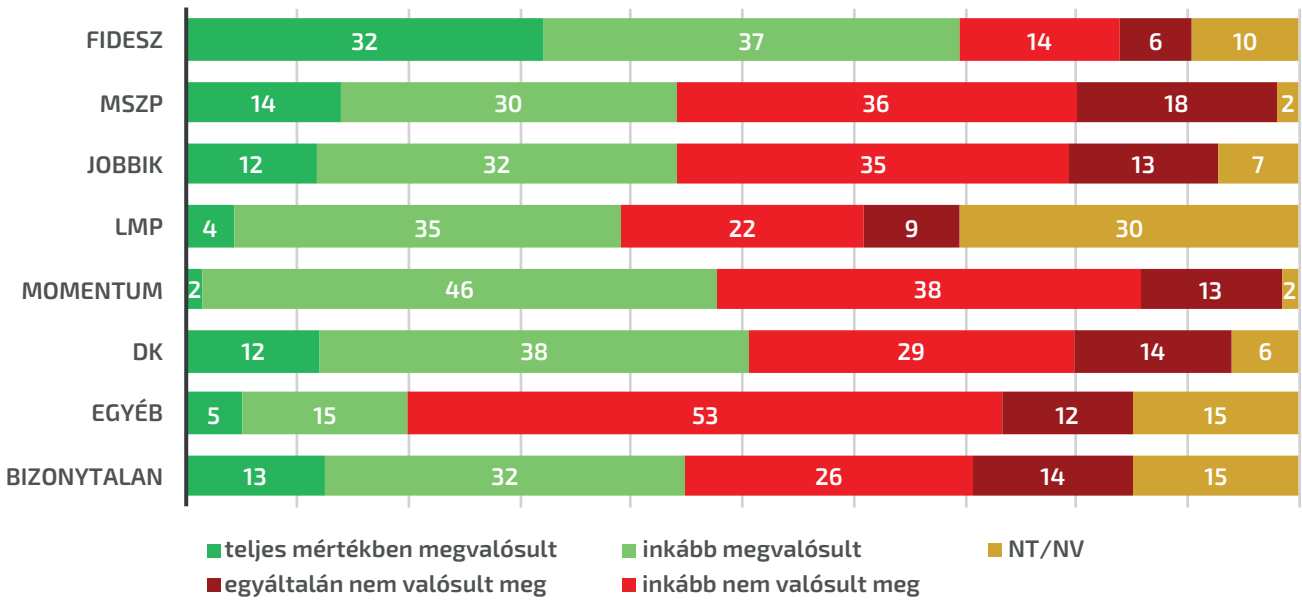

Ha nem vesszük figyelembe a 30 éven aluliakat, akik körében – életkorukból adódóan érthető módon – kifejezetten magas volt a válaszmegtagadási arány, akkor nem látunk jelentős eltéréseket a különböző generációk véleménye között, a 30 éven felüliek 53-57 százaléka vélte úgy, hogy a szólásszabadság végső soron megvalósult. Az iskolázottság és a nem nincs hatással a véleményekre, ám a településtípus szerinti bontást vizsgálva azt látjuk, hogy a legkevésbé Budapesten (42%) osztják azt a véleményt, miszerint a harmadik magyar köztársaság kikiáltása óta biztosított hazánkban a véleménynyilvánítás szabadsága, vidéken viszont mindenhol többségben van az ezzel ellentétes álláspont.

26. ábra

Szólásszabadság

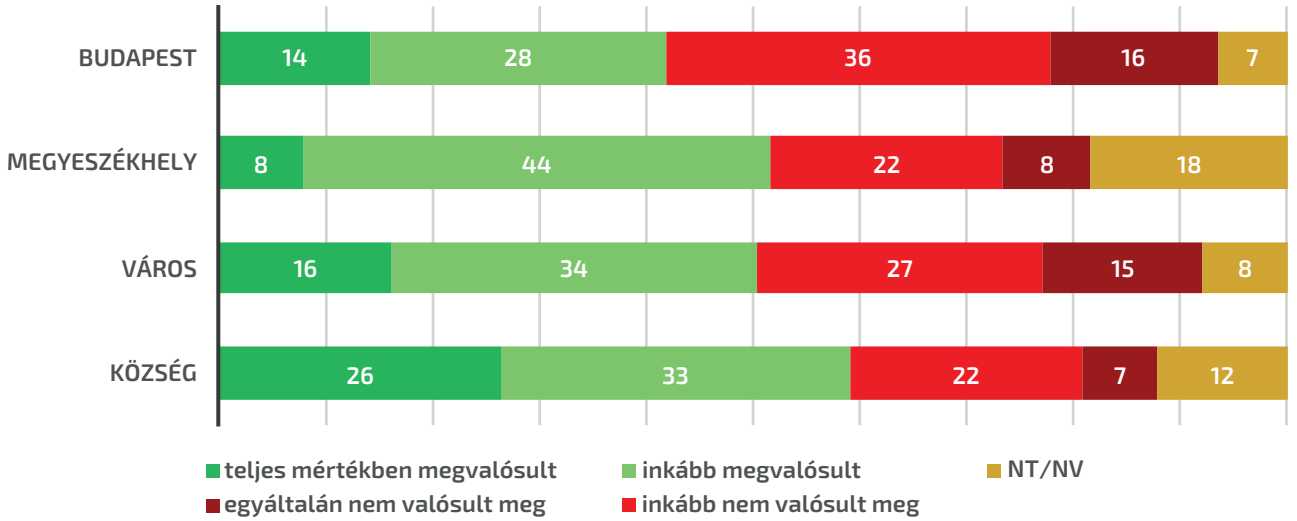

2.3. Több munkahely

A munkahelyteremtés kérdésében ismét a kormánypárti szavazók tűnnek a leginkább elégedettnek a rendszerváltás utáni évtizedek mérlegével. A fideszesek 63 százaléka felelt úgy, hogy a rendszerváltás óta több munkahely jött létre az országban, annak ellenére, hogy a rendszerváltás utáni években egyébként tömegek veszítették el az állásukat, elsősorban az ipar összeomlása következtében. Az MSZP-sek és a bizonytalanok táborában is többségbe kerültek az igenlő vélemények. Ezzel szemben a jobbikosok körében kiegyenlített a két tábor, míg a legkevésbé a Momentum (35%) és a DK (40%) szavazói vélekedtek úgy, hogy a rendszerváltás után számszerűen több munkahely jött volna létre.

27. ábra
Több munkahely

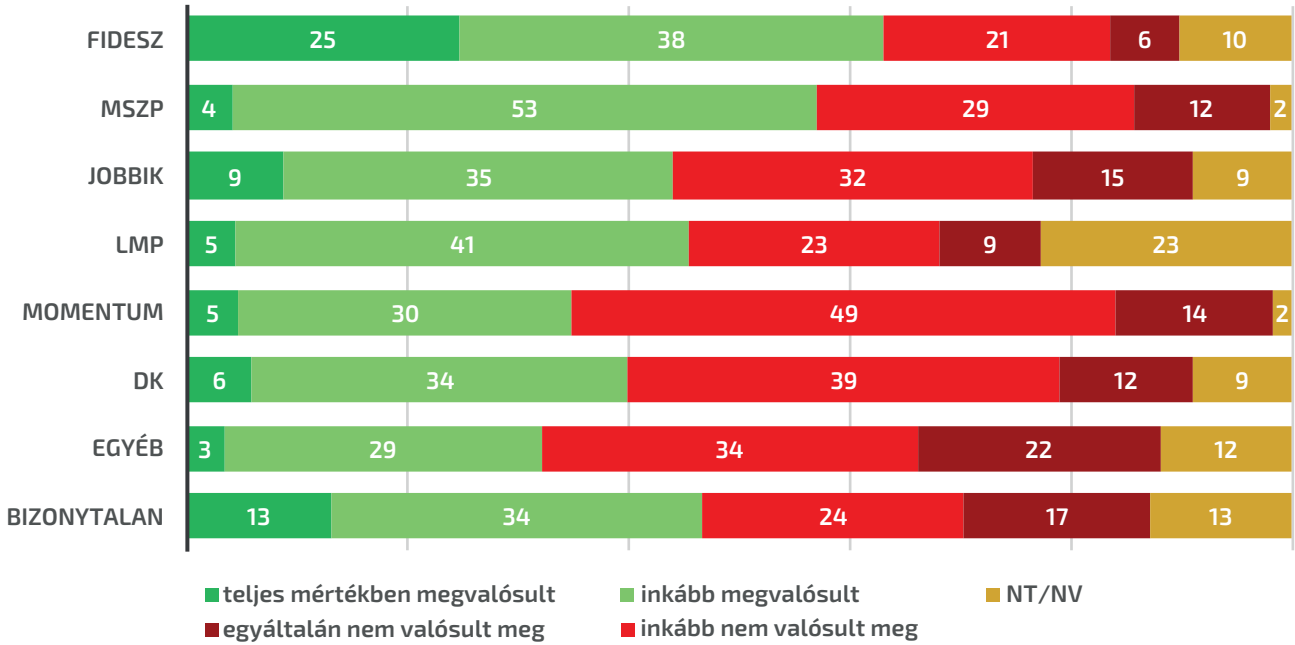

Az életkori bontást vizsgálva azt látjuk, hogy a 60 éven felülieknek van a legjobb véleménye (57%) a rendszerváltás óta létrejött munkahelyek számáról (körükben a legmagasabb a Fidesz támogatottsága), 30 és 60 év között az átlaggal megegyező véleményeket találunk, míg a 30 éven aluliak körében minimálisan magasabb csak a pozitív vélemények aránya (38% vs. 34%), magas válaszmegtagadás mellett. A nem, az iskolázottság és a lakhely esetében csak elhanyagolható mértékű eltéréseket figyelhetünk meg.

28. ábra

Több munkahely

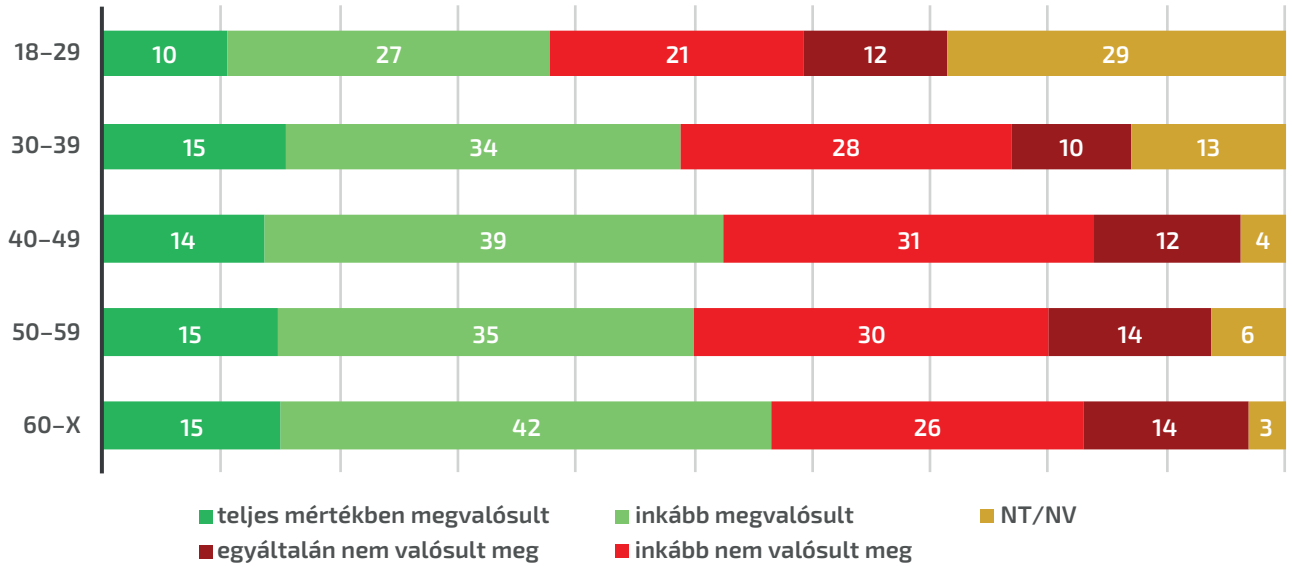

2.4. Szabad választások

A szabad és tisztességes választások megvalósulásáról ismét elsősorban a kormánypárti szavazók vannak jó véleménnyel, kétharmaduk (68%) szerint létrejött a tisztességes demokráciák egyik alapfeltétele a rendszerváltással. A Fidesz táborán kívül azonban mindenhol többségben vannak azok a vélemények, amelyek szerint összességében inkább nem valósultak meg a szabad és tisztességes választások. Ennek vélhetően ismét a 2010 utáni Fidesz vs. ellenzék törésvonal lehet a magyarázata, az, hogy az ellenzéki szavazók kritikusak a 2011-ben elfogadott, egyértelműen a Fidesznek kedvező új választási törvénnyel, és az azóta lebonyolított hazai választásokkal. E kérdésben nem mutatkozik jelentős véleménykülönbség az ellenzéki táboron belül, 40 és 43 százalék között mozog azoknak az aránya, akik szerint összességében szabadok és tisztességesek Magyarországon a választások a rendszerváltás óta.

29. ábra

Szabad és tisztességes választások

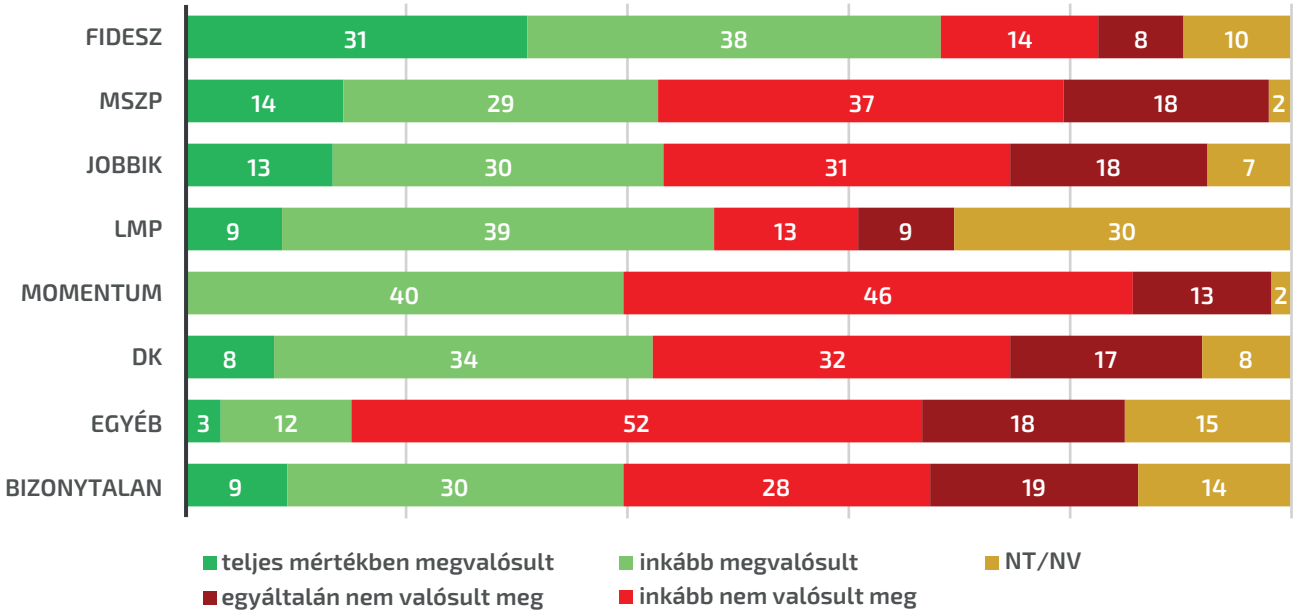

A szabad és tisztességes választások megvalósulása melletti vélemények az összes korcsoportban többségbe kerültek. Érdekes azonban, hogy a legfiatalabb és a legidősebb szavazók körében a két tábor között kifejezetten szoros, mindössze 3 százalékpontos véleménykülönbséget látunk, mindkét esetben a pozitív vélemények javára – ezzel szemben a 30 és 60 év közöttiek körében ennél nagyobb, 8–12 százalékpontos különbségekről beszélhetünk. Az iskolázottság tekintetében a diplomások a leginkább kritikusak, körükben szűk többségben vannak azok, akik szerint nem valósultak meg a feltételei a rendszerváltás után a tiszta választásoknak, a 8 általánossal rendelkezők körében kiegyenlített a két tábor, míg a szakmunkás papírokkal vagy érettségivel rendelkezők esetében többségben vannak a pozitív vélemények. A településtípus viszont egyértelmű hatással van a véleményekre: a kisebb településeken élők nagyobb arányban gondolják azt, hogy a rendszerváltás óta Magyarországon mindenki korrekt feltételekkel járulhat az urnák elé.

30. ábra

Szabad és tisztességes választások

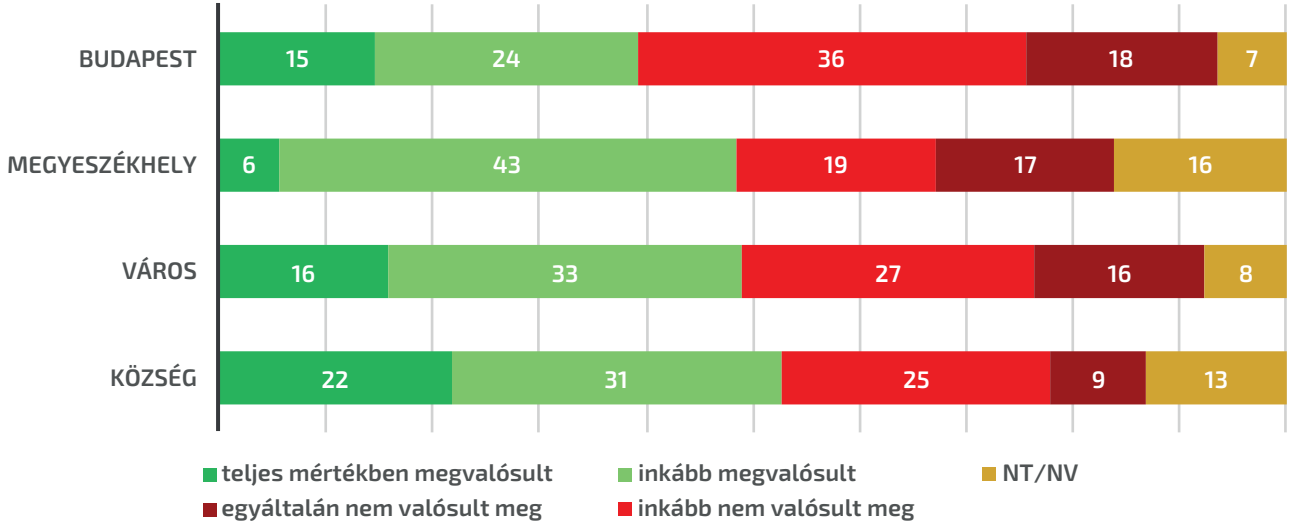

2.5. Életszínvonal

A leginkább a fideszesek vélekedtek úgy, hogy a rendszerváltás utáni évtizedekben javult hazánkban az életszínvonal: a kormánypárt támogatói között kétharmados többségben vannak azok, akik szerint 1990 óta összességében javult az életszínvonal hazánkban, ezzel ellentétes álláspontot mindössze minden negyedik fideszes helyezkedik el. Az ellenzéki szavazók esetében viszont az ellenkezőjét figyelhetjük meg: ahogy az első fejezetben is láttuk, ők inkább a Kádár-korszak életszínvonalát ítélik meg pozitívan: a legkevésbé a DK szimpatizánsai (33%) vélekedtek úgy, hogy javult volna az életszínvonal 1990 után, de az MSZP (39%), a Jobbik és a Momentum (40-40%) táborában is kisebbségben vannak ezek a vélemények.

31. ábra
Javuló életszínvonal

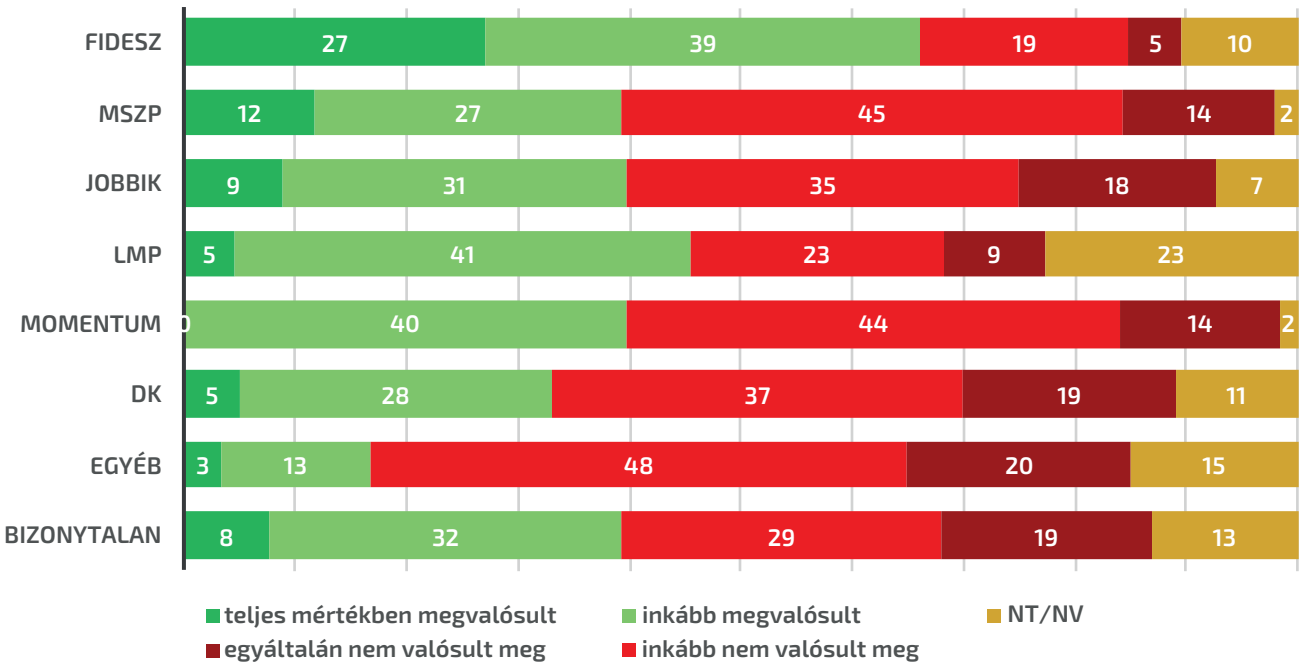

A javuló életszínvonal megítélésekor az összes korcsoportnál hibahatáron belül találjuk a két oldalt, a legnagyobb, mindössze négy százalékpontos különbséget a 60 éven felüliek körében figyelhetjük meg. Az iskolázottság esetében a 8 általánost végzettek és a diplomások körében szinte pontosan ugyanakkora méretű a két tábor, ám a szakmunkás végzettségűek és az érettségizettek körében többségbe kerültek azok, akik szerint a rendszerváltás óta összességében javult az emberek életszínvonala hazánkban. A településtípus szintén nem mutat egyértelmű összefüggést a véleményekkel, a budapestiek és a kisvárosokban élők inkább negatívan, a megyeszékhelyeken, valamint a falvakban élők inkább pozitívan értékelték a kérdést.

32. ábra

Javuló életszínvonal

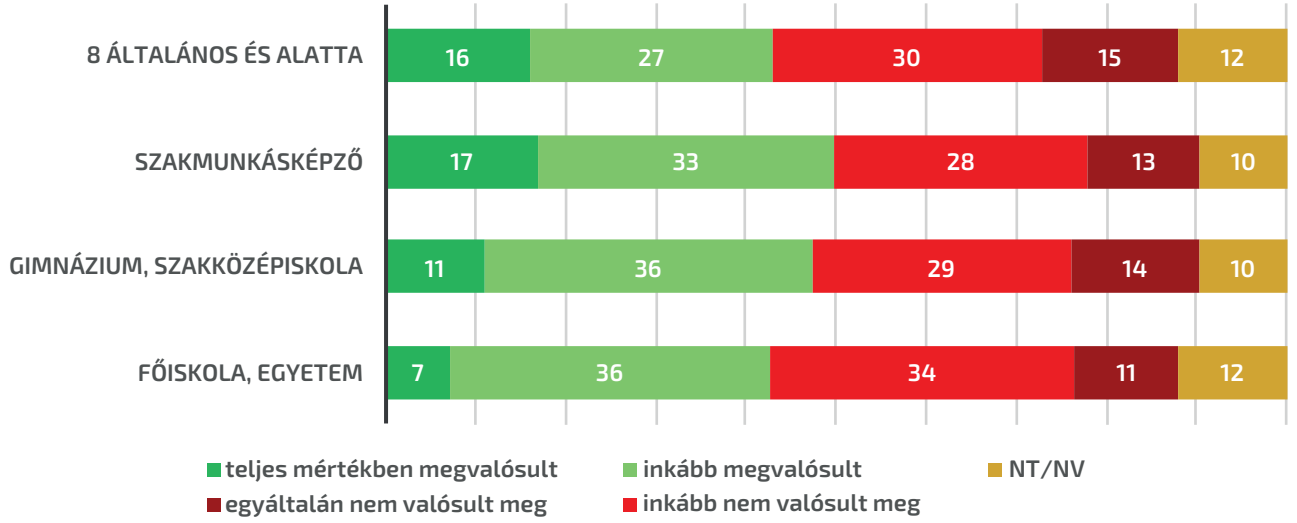

2.6. Jogegyenlőség

A kormánypárti szavazók vannak a leginkább meggyőződve arról is, hogy a rendszerváltás után megvalósult a törvény előtti egyenlőség Magyarországon. A Fidesz táborának kétharmada vélte úgy, hogy 1990 óta mindenki egyenlő a törvények előtt, ezzel szemben minden negyedik fideszes szerint viszont nem mindenkit illetnek meg ugyanazok a jogok. Az MSZP szavazói esetében két pontosan ugyanakkora tábort látunk (48% vs. 50%), ám a Jobbik (42%), a DK (38%), de főleg a Momentum szavazói (32%) ennél jóval kritikusabban vélekednek arról, hogy tényleg mindenkire ugyanazok a szabályok vonatkoznak-e az országban.

33. ábra

Törvény előtti jogegyenlőség

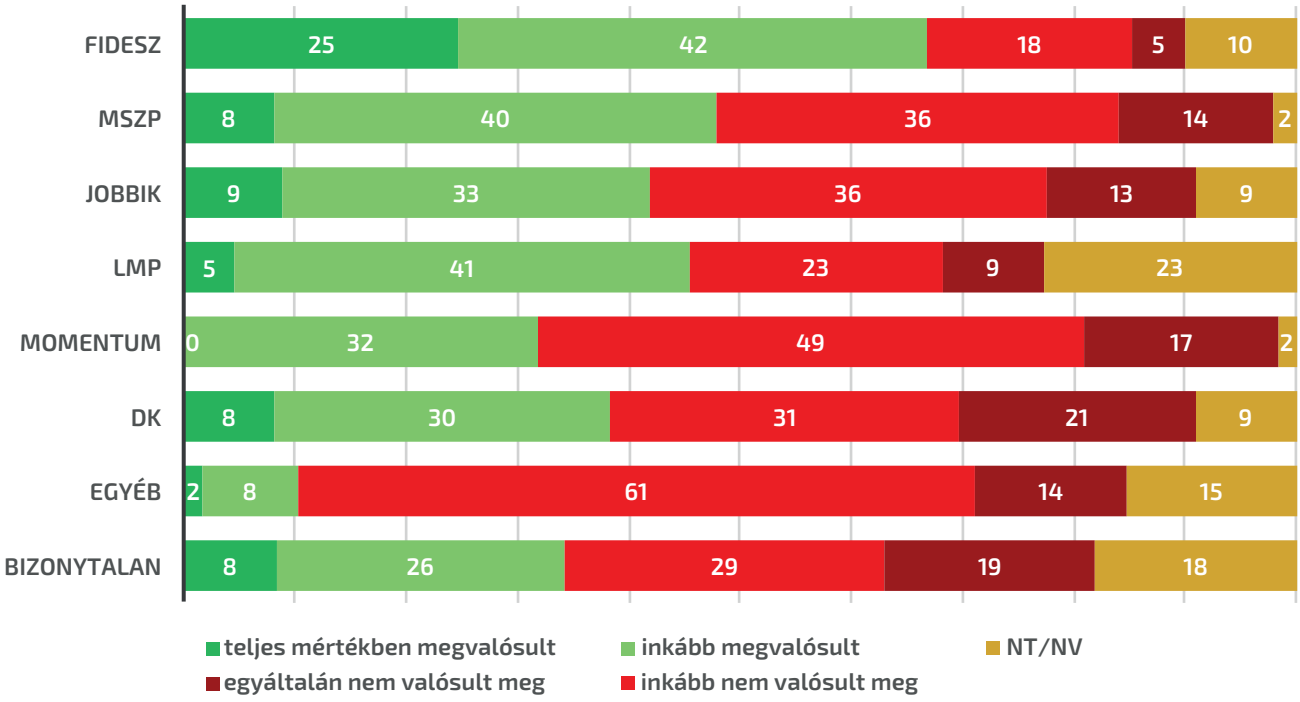

Az életkori bontást figyelve jelentős eltéréseket látunk: a 30 éven aluliak vélekednek a leginkább negatívan a kérdésről, körükben többségben vannak azok, akik szerint a jogegyenlőség terén nem ment jobb irányba Magyarország 1990 óta, a harmincasok és az ötvenesek esetében kiegyenlített a két tábor, míg a negyvenesek, valamint a 60 évnél idősebbek, habár csak szűken, de inkább pozitívan értékelték ezt a kérdést. Ezen kívül, habár az iskolázottság nincs érdemi hatással a véleményekre, egyértelmű a korreláció viszont a településtípus esetében: a kisebb településen élők nagyobb arányban értékelik pozitívan a rendszerváltás utáni világban a törvény előtti jogegyenlőség helyzetét.

34. ábra

Törvény előtti jogegyenlőség

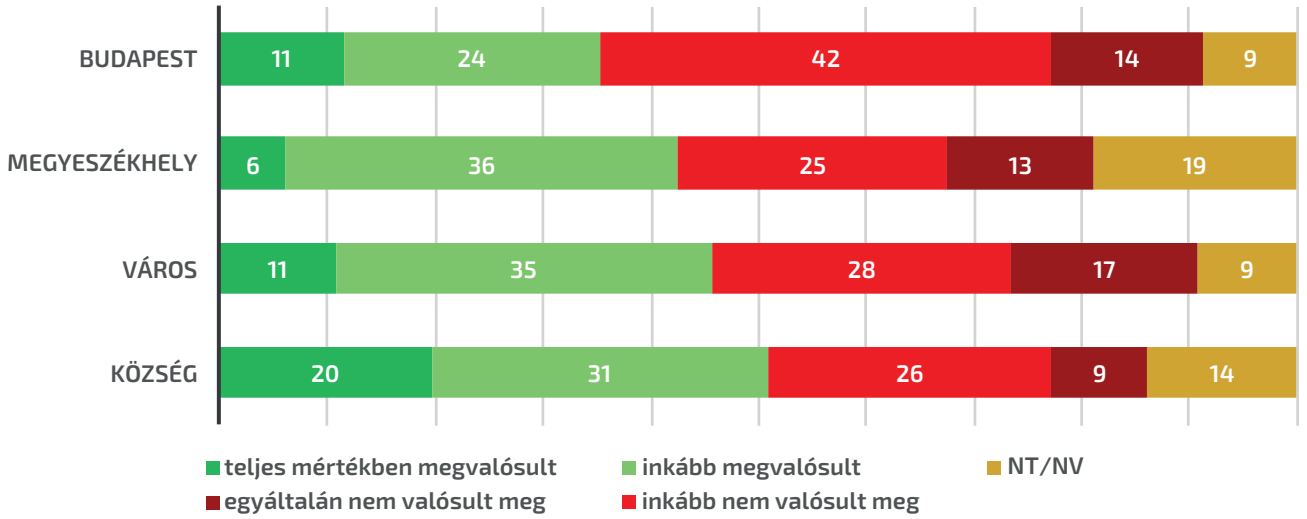

2.7. Társadalmi egyenlőség

Az esélyegyenlőség kérdésében egyedül a fideszesek körében került többségbe az az álláspont, miszerint a rendszerváltás óta javult a helyzet a társadalmi egyenlőtlenségek tekintetében: 49 százalék vélekedett így, az ezzel ellentétes vélemények aránya 41 százalék volt a kormánypárti szavazóknál. Az ellenzéki szavazóknak viszont ennél lesújtóbb a véleménye a kérdésről, még a relatíve legpozitívabb Momentum táborában is mindössze 39 százaléknyian értettek egyet az állítással, az MSZP (35%), a DK (29%), de főleg a Jobbik (27%) táborában viszont egyértelmű kisebbségben vannak azok, akik szerint egyenlőbbé vált volna a társadalom az elmúlt 30 évben.

35. ábra

Társadalmi egyenlőség

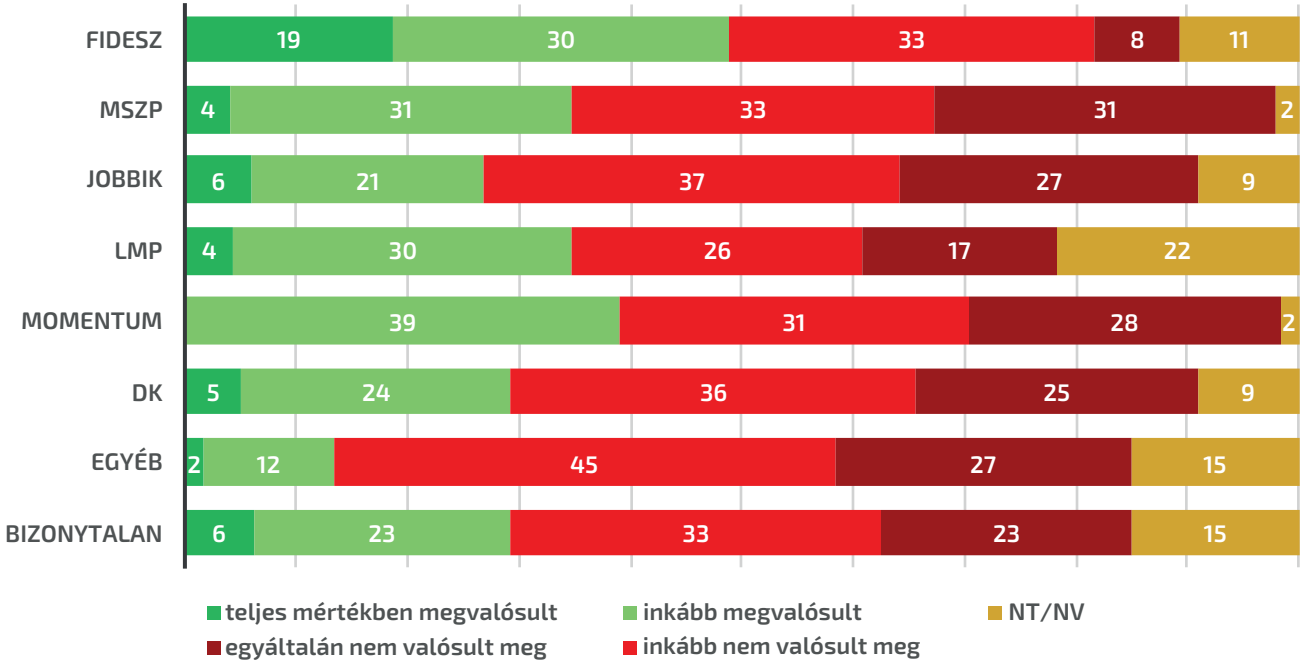

Az életkori bontást figyelve ismét megállapíthatjuk, hogy ha figyelembe vesszük a szignifikánsan eltérő válaszmegtagadási arányokat, akkor nem látunk jelentős eltérést a különböző generációk véleménye között. Az iskolázottság véleményekre gyakorolt hatását vizsgálva szintén nem figyelhetünk meg jelentős eltéréseket, igaz, a képzettebb válaszadók egy leheletnyivel negatívabban nyilatkoztak a kérdésről. A földrajzi megoszlást tekintve viszont azt látjuk, hogy habár a városokban egyértelmű többségbe kerültek azok (53–58% vs. 30–37%), akik szerint a rendszerváltás utáni időszak nem eredményezett társadalmi egyenlőséget, a falvakban élők körében viszont csak nagyon szűk többségbe került ez az álláspont (45% vs. 40%).

36. ábra

Társadalmi egyenlőség

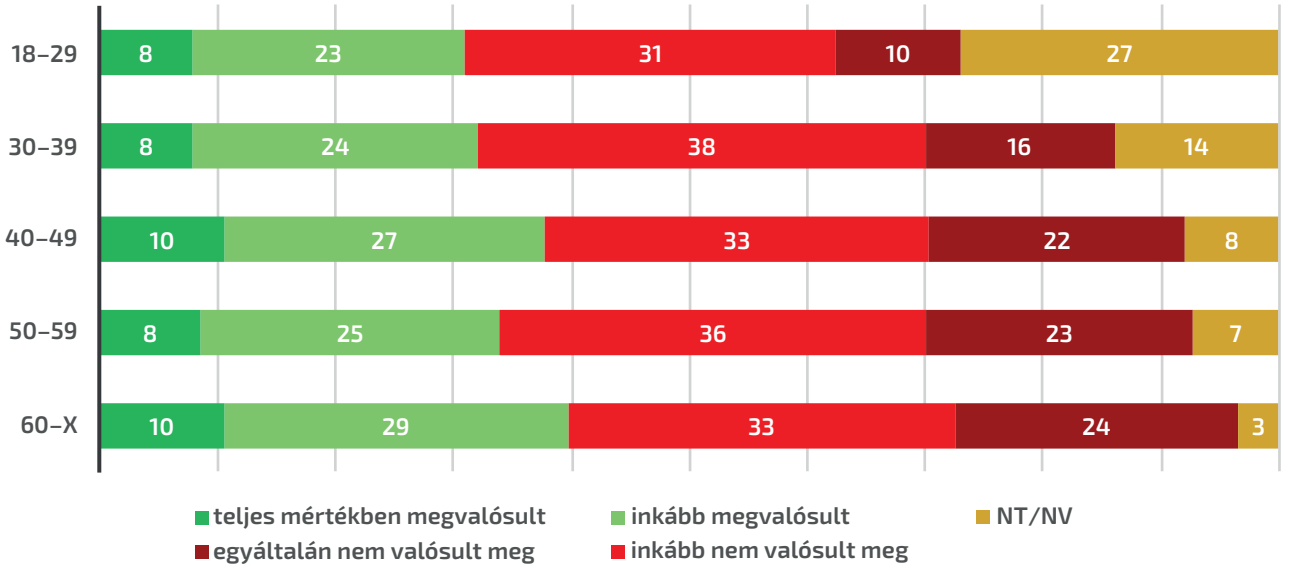

2.8. A korrupciós helyzet

A rendszerváltás eredményei terén egyetlen esetben született pártokon átívelő konszenzus: a magyar társadalom szerint hiába lett vége a Kádár-rendszernek, több lett a korrupció az országban. A kormánypártiak körében csak szűk többségbe került ez az álláspont (47% vs. 39%), de az ellenzékiek véleménye egészen lesújtó: a DK tábor 68 százaléka, a jobbikosok 73 százaléka, a Momentum szavazóinak háromnegyede (75%) és az MSZP-sek 80 százaléka is úgy gondolja, hogy az elmúlt harminc évben romlott a korrupciós helyzet. A bizonytalanok közel kétharmada is inkább az ellenzéki szavazókkal ért egyet. Itt is érdemes hangsúlyozni, hogy a 2010 utáni Orbán-kormányok súlyosan negatív korrupciós megítélése ebben a kérdésben is mély nyomot hagyhat a teljes rendszerváltás utáni időszakról alkotott véleményeken.

37. ábra

Kevesebb korrupció

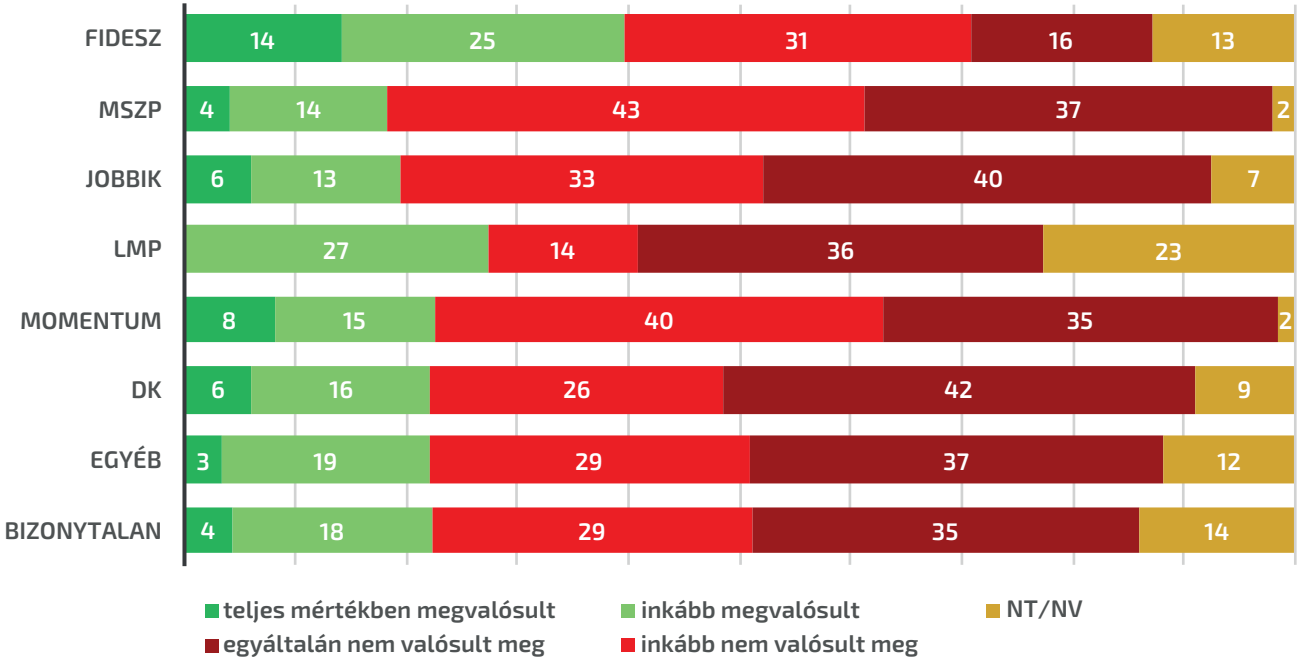

Nincs jelentős véleménykülönbség a kérdésben a különböző generációkat tekintve: a 60 éven felüliek némileg kritikusabbak ugyan az átlagnál, valamint a 30 éven aluliak körében ismét magasabb volt a válaszmegtagadás aránya, összességében azonban hasonlóan gondolkodik a kérdésről a magyar társadalom, életkorra való tekintet nélkül. Az iskolázottsági bontást figyelve az érettségizettek tűnnek az átlaghoz képest egy leheletnyivel elégedetlenebbnek, míg a földrajzi megoszlást figyelve azt állapíthatjuk meg, hogy elsősorban a falvakban élők a legkevésbé negatívak a korrupciós trendek megítélésében, de körükben is egyértelmű többségben vannak azok, akik szerint a rendszerváltás után sem javult hazánkban a közpénzek felhasználásának minősége.

38. ábra

Kevesebb korrupció

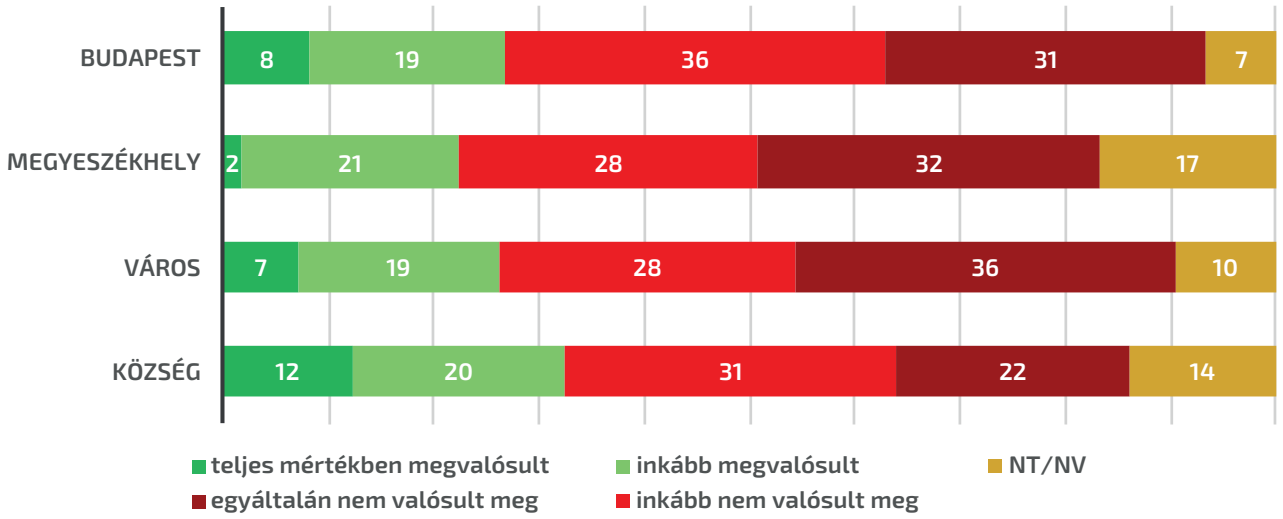

3. A családi anyagi helyzet a Kádár-korszakban, az 1990–2010 közötti időszakban és a NER-ben

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a magyarok miként vélekednek a közvetlen környezetük anyagi helyzetét illetően a különböző történelmi korszakokról, egymással összehasonlítva.

39. ábra

Az Ön családjának anyagi helyzete mikor volt a legjobb?

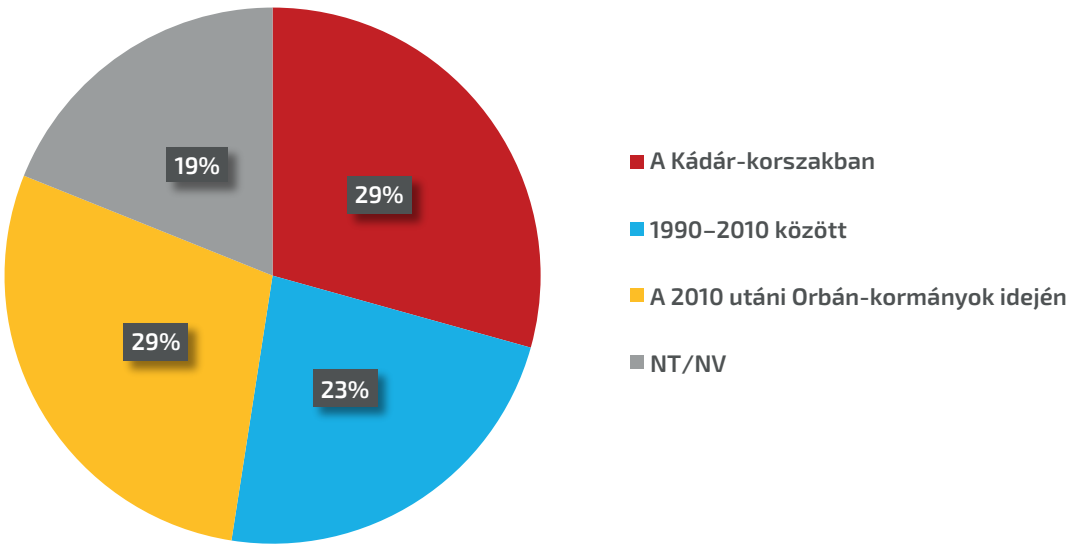

Pontosan ugyanannyian választották a Kádár-rendszert, mint az Orbán-rezsimet, amikor arról kérdeztük a válaszadókat, hogy szerintük mikor volt a saját családjuknak a legjobb az anyagi helyzete: a magyar társadalom 29 százaléka az 1990 előtti időszakban, míg ugyanennyien a 2010 utáni években éltek a legjobb anyagi körülmények között a saját megítélésük szerint. A rendszerváltást követő 20 év a válaszadók 23 százalékának volt megélhetés szempontjából a leginkább kedvező időszak.

A megélhetésre vonatkozó kérdés esetében ismét döntő jelentősége van a párthovatartozásnak: a fideszesek közel kétharmada jelölte meg a 2010 utáni éveket (ez teljes mértékben visszatükrözi az Orbán10 kutatásunk eredményeit a Fidesz gazdasági legitimációjára vonatkozóan), míg a Kádár-korszak, illetve a rendszerváltást követő két évtized mindössze a kormánypártiak 12–14 százaléka számára volt az anyagi értelemben legkedvezőbb időszak. Az ellenzékieknek viszont csak egy kis része tartja a leggyümölcsözőbb időszaknak a Nemzeti Együttműködés Rendszerét: habár még a Jobbik és a Momentum szavazói vélekedtek a leggyakrabban úgy, hogy családjuk számára az elmúlt 10 év volt anyagilag a legkedvezőbb, még körükben is mindössze 14–15 százalék azoknak az aránya, akiknek anyagi helyzete a NER alatt alakult a legkedvezőbben. Az MSZP-sek és a DK-sok körében gyakorlatilag ugyanannyian tekintenek vissza a családjuk anyagi helyzete szempontjából legkedvezőbb időszakként a Kádár-korszakra és a rendszerváltás utáni húsz évre, az Orbán-rezsim tíz évét viszont szinte senki nem választotta közülük. A momentumosok közül sokan nem tudtak válaszolni a kérdésre, de akik igen, azok körében szintén a Kádár-korszak (33%) vagy az 1990-2010 közötti időszak (32%) volt a leggyakoribb válaszopció, ugyanakkora mértékben. A jobbikosok és a bizonytalanok között ugyanakkor a legtöbben azt válaszolták, hogy a Kádár-rendszerben ment a családjuknak a legjobban.

40. ábra

Az Ön családjának anyagi helyzete mikor volt a legjobb?

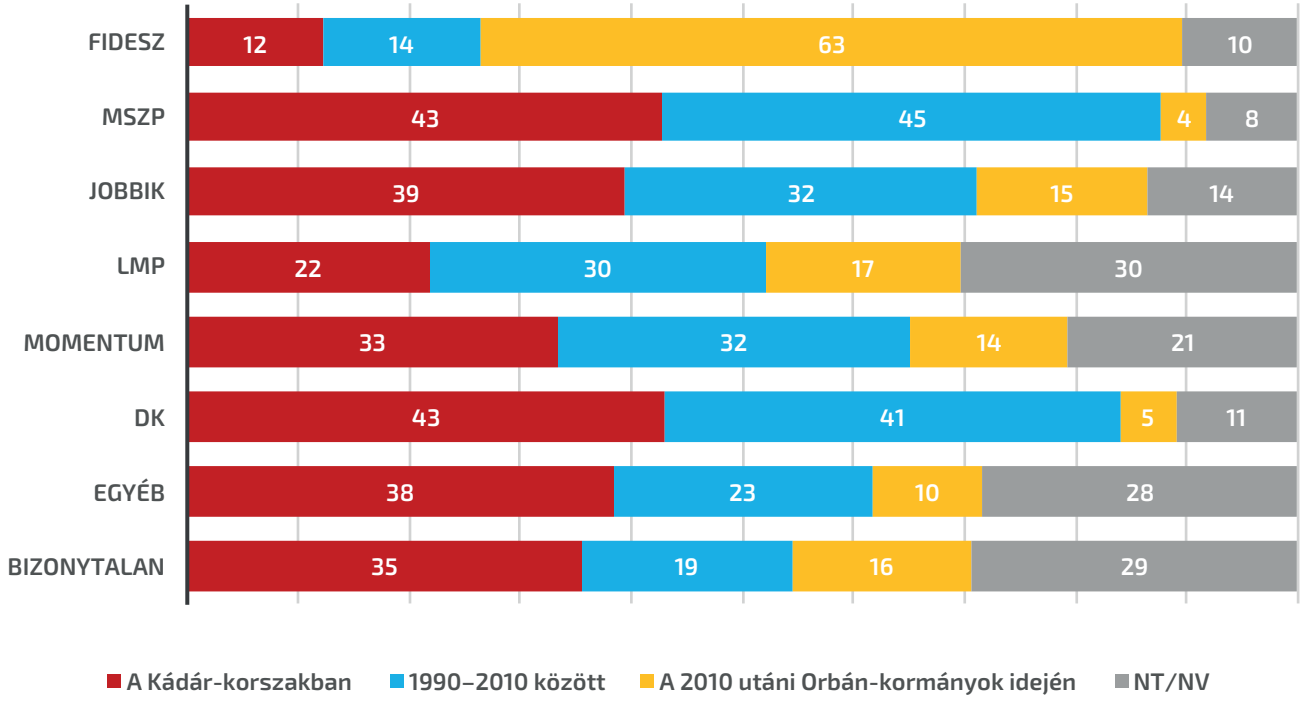

A nők némileg magasabb arányban választották a Kádár-korszakot (32%), mint a férfiak (27%), ezzel szemben az 1990 és 2010 közötti időszak megítélése a férfiak körében pozitívabb (26% vs. 20%). Az életkor szintén összefüggést mutat a véleményekkel: minél idősebb egy korcsoport, annál nagyobb arányban választották a Kádár-rendszert, az 1990 és 2010 közötti időszak viszont a harmincas éveikben járók szerint volt a családjaiknak anyagilag kedvező időszak. Érdemes továbbá megemlíteni, hogy a Nemzeti Együttműködés Rendszerében a fiatalok egy leheletnyivel nehezebben találják a boldogulásukat (26%) a többi generációhoz képest (28–31%).

Érdekes módon a család anyagi helyzetének megítélésére vonatkozó kérdésnél a képzettebb válaszadók kevésbé tudtak válaszolni, de ezzel együtt is azt látjuk, hogy mind a Kádár-korszak (34%), mind az Orbán-rezsim tíz éve (31%) az alacsonyabban képzettek számára számít jobban aranykornak. Minél magasabban kvalifikáltak a válaszadók, annál ritkábban jelenik meg e két korszak a válaszokban – ezzel párhuzamosan a képzettebb rétegek némileg nagyobb arányban választották az 1990 és 2010 közötti időszakot.

41. ábra

Az Ön családjának anyagi helyzete mikor volt a legjobb?

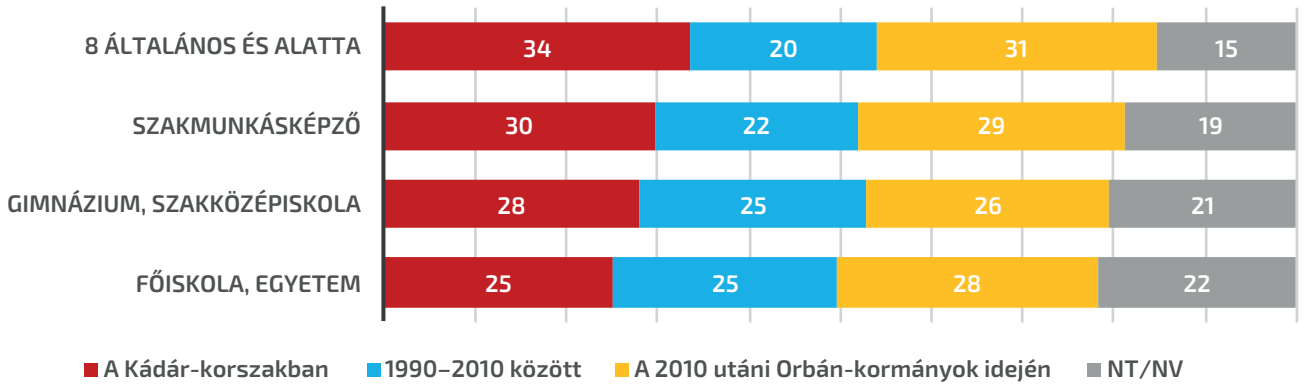

A településtípus szintén hatással van a véleményekre: ez a kérdés is bizonyítja, hogy a kisvárosokban a legerősebb a nosztalgia a Kádár-korszak iránt (38%), míg Budapesten alig 18 százaléknyian választották ezt az opciót. Utóbbiak körében viszont átlagon felüli a népszerűsége az 1990-2010 közötti (29%) és a második Orbán-kormány hivatalba lépése óta eltelt időszaknak (32%), igaz, a 2010 utáni évek megítélése a községekben élők között még ennél is pozitívabb. A kistelepülésen élők 35 százaléka választotta ezt az opciót. E kutatásunk is megerősíti tehát az Orbán10 kutatás települési eredményeit: a falvakban a legpozitívabb az Orbán-kormány tíz évének megítélése.

4. A demokrácia állapota a rendszerváltás utáni magyar kormányok alatt

Amikor arra kértük a válaszadókat, hogy válasszák ki, a rendszerváltás óta melyik kormány alatt volt a legjobb állapotban a demokrácia, ugyanannyian (27% vs. 27%) jelölték meg valamelyik MSZP-kormányt, mint ahányan inkább Orbán Viktor 1998 és 2002 közötti, vagy 2010 utáni kormányait preferálták. Mindössze minden tizedik magyar szerint van jelenleg a legjobb állapotban a demokrácia hazánkban, míg az első Orbán-kormány időszaka, azaz a Fidesz MDF-fel és kisgazdákkal közös kormányzása a válaszadók 17 százaléka szerint volt a demokrácia fénykora hazánkban. A baloldali kabinetek közül magasan a Horn Gyula által 1994 és 1998 között vezetett kormányra emlékeznek a legszívesebben a választók, ha a demokrácia állapotáról kell véleményt alkotni: a válaszadók 16 százaléka választotta a Horn-kormányt. Medgyessy Péter 2 éves (4%), valamint Gyurcsány Ferenc 5 éves kormányzását (5%) viszont ettől jócskán lemaradva találjuk csak. Bajnai Gordon 2009–2010-es válságkezelő kabinetjét két százalék tartja a demokrácia színvonalát tartva a leginkább példaértékűnek.

Összességében azt látjuk, hogy az első három szabadon választott kormányt hibahatáron belül választották a megkérdezettek: a demokrácia állapota Magyarországon mind az Antall József és Boross Péter által vezetett kormány, mind a Horn-kormány, mind az első Orbán-kormány alatt a megkérdezettek 16–17 százaléka szerint volt a legjobb. Ezek mellett fontos azt is megjegyezni, hogy a megkérdezettek 9 százaléka szerint egyik kormány idején sem volt jó állapotban a magyar demokrácia, további 21 százalék pedig nem tudott, vagy nem akart válaszolni a kérdésre, amiből arra következtethetünk, hogy a magyarok bő harmada nem érzi magához közelállónak egyik rendszerváltás utáni kormányt sem, vagy nem rendelkezik markáns véleménnyel a demokrácia minőségének alakulásáról az utóbbi három évtizedben.

42. ábra

Ön szerint melyik rendszerváltás utáni kormány alatt volt a legjobb az állapotban a demokrácia Magyarországon?

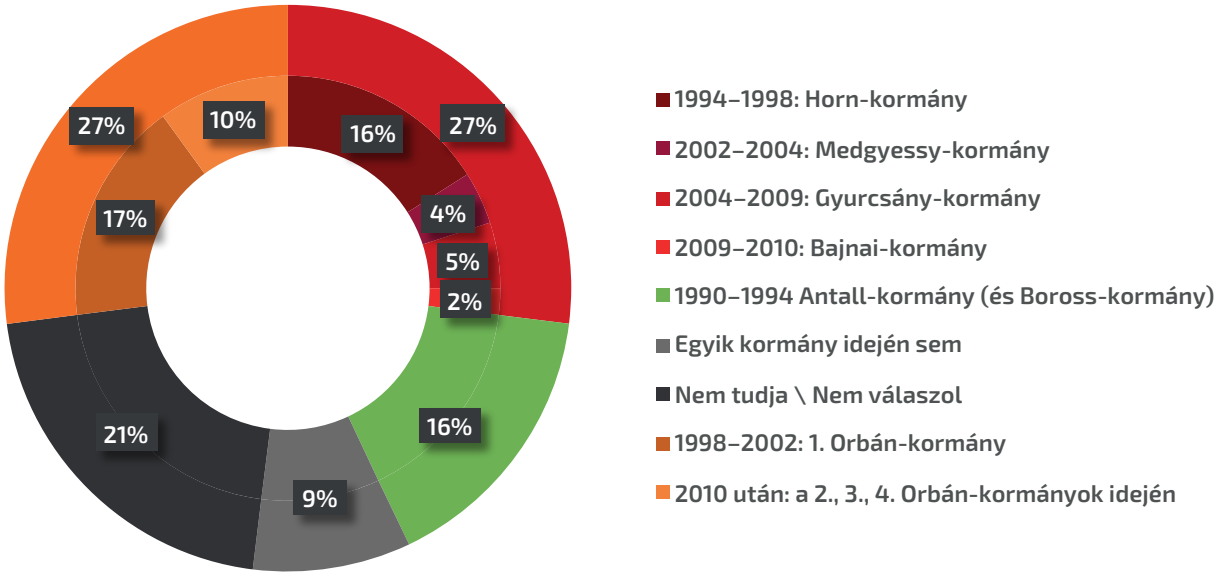

A pártpreferencia szerinti bontást figyelve a leginkább szembetűnő a kormánypárti vélemények megoszlása: mindössze minden negyedik fideszes tartja a 2010 utáni Orbán-kormányokat a demokrácia legerősebb védelmezőinek, ezzel szemben igen jelentős viszont az első Orbán-kormány iránti nosztalgia. Tízből négy fideszes szerint 1998 és 2002 között volt a legjobb állapotban a demokrácia hazánkban. Érdemes azt is megemlíteni viszont, hogy a kormánypárti szavazók 11 százaléka szerint Antall József idején, 7 százaléka szerint pedig Horn Gyula alatt volt a legjobb hazánkban a demokrácia minősége.

Természetesen az MSZP-sek körében a legerősebb Horn Gyula kultusza: tízből négy szocialista szimpatizáns választotta az 1994 és 1998 közötti időszakot, de említésre méltó Medgyessy Péter kormányának 14 százalékos, valamint az Antall-kormány 27 százalékos említési aránya is. Gyurcsány Ferenc 5 éves regnálását a mostani MSZP-s választók közül viszont szinte senki nem említette. A DK-sok ötöde szerint volt pártjuk elnökének 2004–2009 közötti kormányzása a demokrácia fénykora, azonban még a DK-sok között is többen vannak ennél, akik szerint Horn Gyula időszaka volt az etalon (33%). Ezen kívül még a DK-sok körében is megbecsülést élvez az antalli örökség: 18 százalékuk vélte úgy, hogy 1990 és 1994 között volt a legjobb állapotban a demokrácia Magyarországon.

A Jobbik szavazói körében is erős az Antall-kormány iránti nosztalgia, 29 százalékuk választotta ezt az időszakot, a fideszes kormányzati időszakokat (még az 1998–2002-es ciklust sem) viszont szinte egyáltalán nem tartják jó minőségűnek a demokrácia szempontjából. Ezen kívül érdemes megemlíteni, hogy minden ötödik jobbikos a Horn-kormányra tekint vissza a legjobb szívvel a demokrácia szempontjából, a rendszerváltás utáni harminc évből.

A Momentum gyűjtőpárt-jellegét jól mutatja, hogy szimpatizánsai körében mindegyik korszaknak vannak lelkes támogatói: 23–23 százalékuk választotta Horn Gyulát és Antall Józsefet, 10 százalékuk az első Orbán-kormányt.

43. ábra

Ön szerint melyik rendszerváltás utáni kormány alatt volt a legjobb az állapotban a demokrácia Magyarországon?

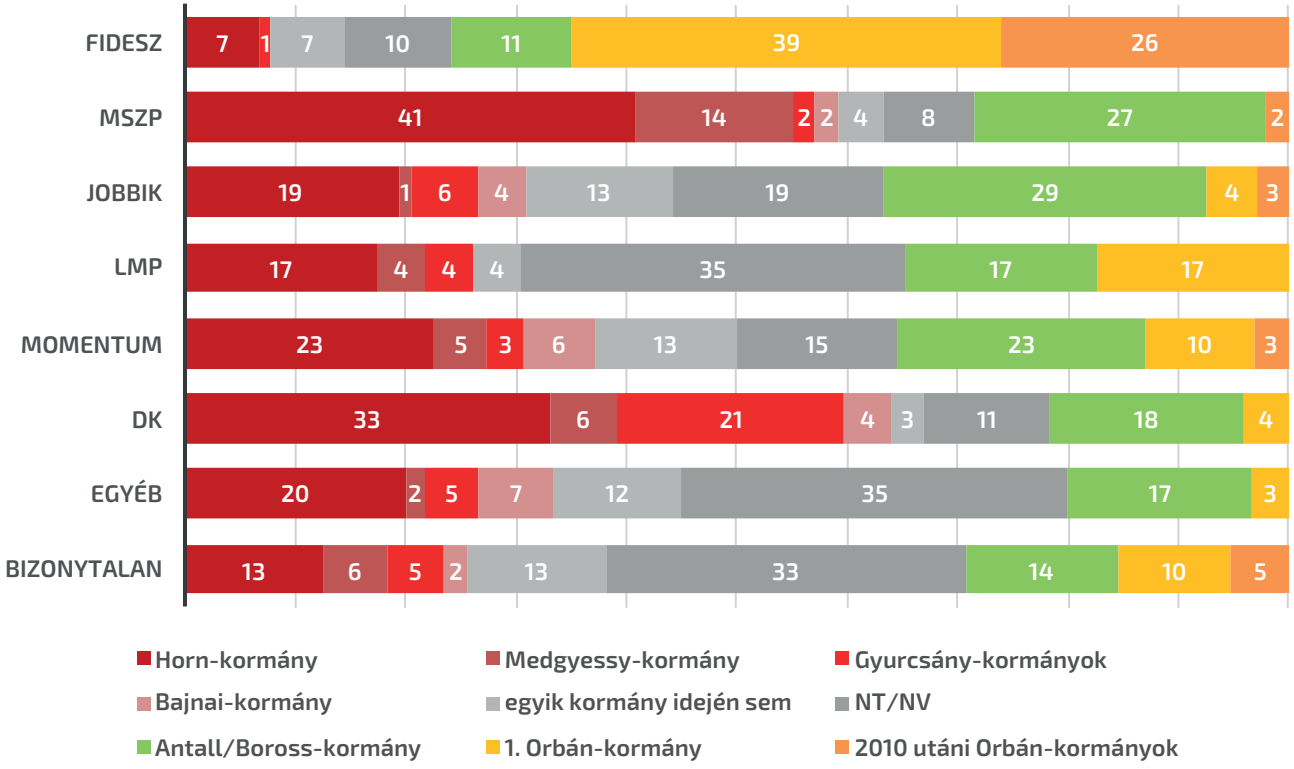

Az életkori bontásból jól látszik, hogy minél idősebb egy korcsoport, annál nagyobb arányban választották a különböző Orbán-kormányokat – az egyedüli kivétel a negyvenes korosztály, melynek közel az egyharmada tett hitet valamelyik fideszes kabinet mellett. Ugyanezt a tendenciát fedezhetjük fel a szocialista kormányok esetében is: az idősebb állampolgárok gyakrabban jelölték meg valamelyik baloldali kabinetet. A hatvan felettiek harmada valamelyik MSZP-s kormányt választotta, a legfiatalabb, 30 alatti korosztályban ez az arány viszont csak 19 százalék volt. Fontos azt is kiemelni, hogy a fiatalok közel fele (48%) egyetlen kormányt sem tudott megnevezni, ami a poli-

tikai érdeklődés hiánya mellett súlyos bizalmi válságot és a hitelesség hiányát jelzi részükről a rendszerváltás utáni politikai elittel szemben.

44. ábra

Ön szerint melyik rendszerváltás utáni kormány alatt volt a legjobb az állapotban a demokrácia Magyarországon?

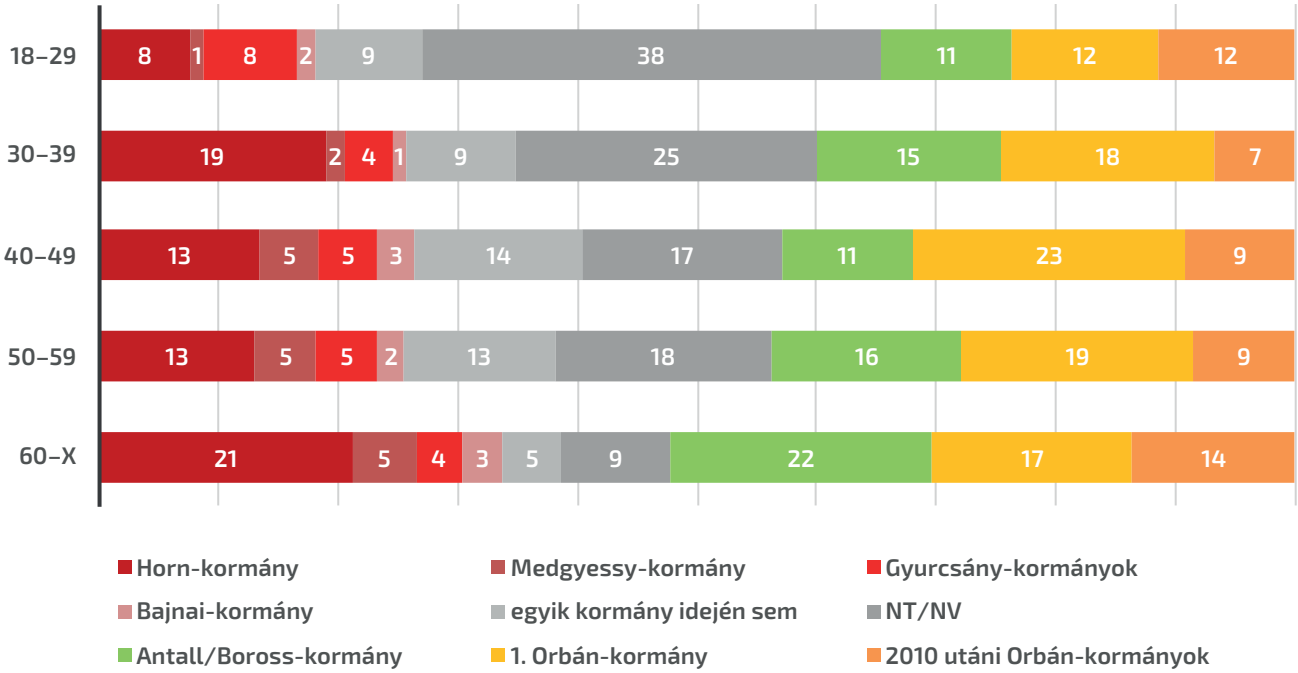

Az iskolai végzettségre vonatkozóan azt a megállapítást tehetjük, hogy a diplomás értelmiségiek körében átlagon felüli az Antall-kormány népszerűsége (19%), míg az átlagnál alacsonyabb a 2010 utáni Orbán-kormányoké. Ezen kívül fontos megjegyezni, hogy a budapestiek az Antall-kormányt jelölték meg a leggyakrabban (23%), a megyeszékhelyeken élők számára Horn Gyula (19%) az etalon, a kisvárosokban élők körében az 1990 és 2002 közötti kormányokat hibahatáron belül találjuk, míg a falvakban az első Orbán-kormány időszakára gondolnak a legtöbben a rendszerváltás utáni demokrácia a legszebb időszakaként.

Érdemes a fenti adatokat összevetni 2018-as eredményeinkkel, két évvel ezelőtt a Policy Solutions egy korábbi kutatásában ugyanis már megvizsgálta ugyanezt a kérdést. Szembetűnő, hogy a Nemzeti Együttműködés Rendszerének megítélése mennyit romlott alig két év alatt a demokrácia állapota szempontjából: 2018-ban még a megkérdezettek 22 százaléka jelölte meg a 2010 utáni Orbán-kormányokat, ez az arány több mint a felére csökkent azóta. Ezzel párhuzamosan pedig nőtt az első Orbán-kormány iránti nosztalgia a magyarok körében, majdnem kétszer annyian választották az egykori jobbközép koalíciós kormányt most, mint két éve. Ezzel együtt az is látványos, hogy az Antall József vezette kabinet népszerűsége is jelentősen nőtt az elmúlt két évben (9% vs. 16%). Ezek a változások elsősorban annak köszönhetőek, hogy a fideszes szavazók is jobban érzékelik a romlást a hazai demokrácia állapotában, és ha a demokrácia kérdése kerül szóba, akkor a korábbinál jóval nagyobb arányban tartják követendőnek a polgári konzervatív Antall-kormány vagy a retorikában 1998-2002 között szintén ezt képviselő 1. Orbán-kormány időszakát. A baloldali kormányok megítélésében csak kisebb változásokat látunk, ezek közül azt érdemes kiemelni, hogy Horn Gyula kormányzását négy százalékponttal többen választották most a demokrácia szempontjából legpozitívabb időszakként, mint két évvel ezelőtt.

45. ábra

Mindent összevetve, Ön szerint melyik rendszerváltás utáni kormány alatt volt a legjobb állapotban a magyar demokrácia? (2018)

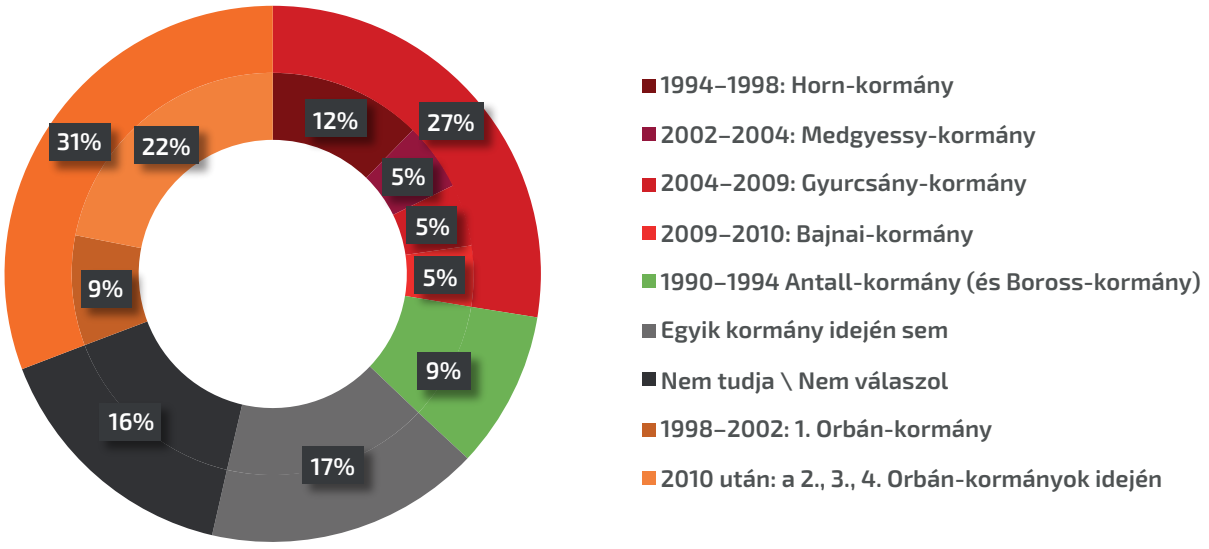

5. Konklúziók: A rendszerváltás társadalmi megítélése 30 év után

A Policy Solutions és a Friedrich-Ebert-Stiftung közös kutatásának az volt a célja, hogy megismerjük, mit gondol a magyar társadalom a rendszerváltásról 30 év elteltével. Az országosan reprezentatív közvélemény-kutatási eredményekre alapozva nemcsak a Kádár-korszak utólagos társadalmi megítéléséről tehetünk megállapításokat, hanem arról is, hogy a magyarok szerint a rendszerváltáshoz fűzött remények közül melyek teljesültek és melyek nem, a közvetlen környezetünk anyagi helyzete terén miként látjuk a különböző történeti korszakokat (Kádár-rendszer, 1990–2010 közötti időszak, a 2010 utáni Orbán-rezsim), és melyik rendszerváltás utáni kormányok alatt volt a legjobb állapotban a magyar demokrácia.

A demokrácia és Magyarország euro-atlanti integrációjának elkötelezettjeként a rendszerváltást, a diktatúrából demokráciába történt békés átmenetet az egyik legpozitívabb eseménynek tartjuk az ország történelméből, amely ráadásul megnyitotta a lehetőségét annak, hogy Magyarország elfoglalhassa a helyét a nyugati politikai, gazdasági és katonai szövetségi rendszerben. Emiatt is fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy mi hajtja a mégis létező nosztalgiát egy olyan időszak iránt, amikor többek között szovjet csapatok állomásoztak az országban, a kritikus hangokat elhallgattatták, a rendszerellenes állampolgárokat ellehetetlenítették. Arra is igyekeztünk ugyanakkor megkeresni a válaszokat, hogy mennyi vált valóra a rendszerváltáshoz kapcsolt elvárásokból, és mi ágyazott meg a 2010 utáni autoriter kísérletnek. Magától értetődő, de néha az evidenciákat sem árt hangsúlyozni: az itt olvasható eredmények nem a Policy Solutions és a FES értékítéletét tartalmazzák a vizsgált korszakokról, hanem arról mutatnak képet, hogy a magyarok miként látják ezeket az időszakokat.

A Kádár-korszak főbb pozitívumai a magyarok szerint: az anyagi gyarapodás lehetősége, rend, kiszámíthatóság

A megkérdezettek abszolút többsége szerint a magyarok többsége (54%) jobban élt a Kádár-rendszer alatt, mint napjainkban, míg mindössze a válaszadók egyharmada (31%) vélte úgy, hogy ma többet megengedhet magának a magyar társadalom többsége, mint 1990 előtt. Az összes ellenzéki táborban többen vannak azok, akik szerint jobb volt a többség életszínvonala a Kádár-korszak alatt. A legtöbbre az MSZP (70%) és a DK (71%) szavazói értékelik utólag jóléti értelemben a rendszerváltás előtti időszakot, de még a Jobbik szavazói körében (54%) is jelentős többségben vannak azok, akik szerint jobban élt akkoriban a magyarok többsége. Ezen kívül fontos, hogy habár a Fidesz táborának pontosan a fele értékelte negatívan az állítást, még így is a kormánypártiak több mint harmada inkább nosztalgiával tekint vissza erre az időszakra, és úgy látja, hogy a magyarok többsége jobban élt Kádár alatt, mint akár most, Orbán Viktor kormányzása idején.

Minél idősebb egy korcsoport, annál nagyobb arányban értettek egyet azzal, hogy a rendszerváltás előtt a többség jobban élt. Érdemi összefüggést láthatunk az iskolázottságot figyelve is: az alacsonyabban képzett rétegek nagyobb arányban vélték úgy, hogy Kádár alatt jobban élt a magyarok többsége. A 8 általánost végzettek körében 62 és 27 százalék a két tábor nagysága, de még a diplomások relatív többsége (45%) szerint is jobban élt a magyarok többsége 1990 előtt, mint napjainkban. A településtípus szerinti bontás alapján a kisvárosiak (60%) értékelték a legpozitívabban a Kádár-rendszer többségnek nyújtott életszínvonalát, szemben a budapestiekkel, akik körében viszont többségben vannak azok (41% vs. 47%), akik szerint jobban élnek ma a magyarok, mint a rendszerváltás előtt.

Még az előző kérdésnél is egyértelműbb többségben (61%) vannak azok, akik szerint a Kádár-rendszer alatt az állampolgárok anyagi boldogulásának feltételei adottak voltak. Az összes szavazói csoport többségében egyetértett az állítással, még a leginkább kritikus kormánypárti szavazóknak is több mint a fele (52%) gondolta úgy, hogy a Kádár-rendszerben alapvetően adott volt az emberek számára az anyagi gyarapodás lehetősége. A leginkább ezúttal is az MSZP (78%) és a DK (75%) szimpatizánsai vélekedtek pozitívan a szocializmus nyújtotta egyéni boldogulási lehetőségekről. Az életkor e téren is sok mindent megmagyaráz: míg a legfiatalabbak körében mindössze 39 százalék vélte úgy, hogy az emberek egyről a kettőre tudtak jutni az 1990 előtti rendszerben, addig ugyanez az arány a 60 évnél idősebbek körében már 74 százalék.

Érdemes kiemelni azt is, hogy a magyarok közel kétharmada (63%) szerint a Kádár-rendszerben kiszámítható rend volt és társadalmi béke, és mindössze alig minden negyedik válaszadó helyezkedett szembe ezzel a véleménnyel. A magyar társadalom Kádár-korszakról való gondolkodásáról fontos információval szolgál az a tény,

hogy a jólétre és az egyéni gyarapodás lehetőségére vonatkozó állítások mellett ezzel a válaszopcióval értettek a legnagyobb arányban egyet a megkérdezettek. Még a fideszes szavazóknak is több mint a fele (54%) osztotta ezt az álláspontot, de a többi szavazótáborban is döntő többségben voltak a pozitív válaszok. Az MSZP szavazói körében (84%) szinte teljes egyetértés van abban, hogy Kádár idején alapvetően rend volt és társadalmi béke, és kisebb mértékben, de a DK-sok (74%), sőt a bizonytalanok is hasonlóan vélekednek (64%).

A Kádár-korszak főbb negatívumai a magyarok szerint: a rendszer gazdasági fenntarthatatlansága, az ideológiai megbízhatóság követelménye

Miközben sokak szerint jobban élt a többség a Kádár-korszakban, mint napjainkban, addig azzal is tisztában van a relatív többség, hogy az 1990 előtti rendszer gazdaságilag fenntarthatatlan volt. A válaszadók 45 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy a Kádár-rendszer gazdasági értelemben fenntarthatatlan volt, míg mindössze a megkérdezettek bő harmadának (35%) nem merültek fel kétségei a nyugati kölcsönökből is finanszírozott szocialista rendszer hosszú távú működőképességét illetően.

A leginkább a liberális Momentum szavazói vélekednek úgy (56%), hogy a gazdasági reformkísérletek ellenére is a rendszer gazdaságilag fenntarthatatlan volt, és nem meglepő módon a kormánypárti szavazók többsége (53%) is gazdasági zsákutcának értékelte az időszakot. A leginkább az MSZP (49%) és a DK (44%) szimpatizánsai vélik úgy, hogy a Kádár-korszak gazdaságpolitikája fenntartható volt – de körükben sincs ennek az állításnak abszolút többsége.

Egyértelmű negatívumként értékelik a magyarok azt, hogy elsősorban az tudott előrejutni, aki jóban volt az egypártrendszerrel. A megkérdezettek többsége szerint Magyarországon 1990 előtt hátrányban voltak azok, akik nem idomultak a rendszerhez: a válaszadók 54 százaléka szerint elsősorban azok tudtak karriert építeni, akik politikailag megbízhatónak minősültek. A válaszadók közel 29 százaléka képvisel ezzel ellentétes álláspontot. A leginkább a fideszes szavazók (62%) osztják azt a véleményt, miszerint a rendszerváltás előtt a karrierépítés elsődleges feltétele az ideológiai/politikai simulékonyság volt, rajtuk kívül még a bizonytalanok (52%), a Jobbik (51%) és a Momentum (57%) szavazói körében került többségbe ez az álláspont. Ezzel szemben a DK-soknál kiegyenlítettek a vélemények (47% vs. 46%), és csak az MSZP (41% vs. 55%) szavazói körében vannak többségben azok, akik szerint nem is volt olyan fontos az ideológiai megbízhatóság a fontos pozíciókba kerüléshez, és általánosságban a szakmai előmenetelhez.

A magyarok többsége szerint összességében a rendszerváltás előtt jobb volt az élet

A magyar társadalom többsége (52%) úgy vélekedik 30 évvel a rendszerváltás után, hogy a Kádár-rendszer alatt összességében jobb volt az élet. Ezzel szemben mindössze a megkérdezettek szűk harmada (31%) gondolta úgy, hogy rosszabb volt az élet Kádár alatt, mint 1990-től napjainkig. A fentiekből egyértelműen kiderül: nem a diktatúra vagy az ideológiai megbízhatóság elvárása hiányzik az embereknek a rendszerváltás előtti időszakból, hanem a gyarapodás lehetősége és a kiszámíthatóság.

Még a fideszesek körében is kiegyenlített a Kádár-rendszer általános megítélése: szinte pontosan ugyanannyian (43%) vannak azok, akik szerint jobb volt Kádár alatt, mint azok, akik szerint javult az élet minősége Magyarországon 1990 után (41%). A fideszeseken kívül minden 5 százalék feletti támogatottsággal rendelkező párt támogatói körében abszolút többségben vannak azok, akik szerint a Kádár-rendszer alatt összességében jobb volt az élet, és így gondolják ezt a bizonytalanok is. A Jobbik és a DK szavazói (63-63%) ellenkeztek a leginkább az állítást hallva, de még a liberális, magát 21. századi pártként definiáló Momentum táborában is határozott többségben vannak azok, akik visszasírják a Kádár-korszak kiszámíthatónak, nyugodtnak gondolt világát.

Elsősorban a fideszesek szerint váltak valóra a rendszerváltás reményei

Amikor arról kérdeztük a válaszadókat, hogy a felsorolt válaszopciók közül szerintük melyek valósultak meg a rendszerváltás utáni évtizedekben, a magántulajdonon alapuló piacgazdaság került az első helyre (54%), ettől csak egy hajszállal lemaradva találtuk a szólásszabadságot (51%) és a bővülő munkaerőpiacot (50%). Ezen kívül csak egy esetben, a szabad és tisztességes választások megvalósulása tekintetében kerültek többségbe a pozitív válaszok (48% vs. 41%), a többi kérdés esetében ennél is negatívabban értékelték a magyarok a rendszerváltást. **A két legnagyobb kudarca a rendszerváltásnak a magyar társadalom szerint a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése, valamint a burjánzó korrupció**. Mind a két válaszopció esetében döntő többségbe kerültek azok, akik szerint a békés átmenet után sem a társadalmi egyenlőség, sem a korrupciós tendenciák nem jó irányba mozdultak el.

A magántulajdonon alapuló piacgazdaság a leginkább a fideszes szavazók szerint valósult meg 1990 után. A kormánypárti szavazók pontosan kétharmada (66%) képviselte ezt az álláspontot, de átlagon felüli arányban vélekedtek hasonlóan a Momentum szavazói (57%) is. Ezzel szemben az MSZP (48% vs. 48%) és a DK (45% vs. 41%) szavazói körében nagyjából két megegyező nagyságú tábort látunk. **Magasan a fideszesek körében a legmagasabb annak**

a véleménynek a támogatottsága is, miszerint a rendszerváltás óta Magyarországon következmények nélkül, bárki bármilyen véleményt nyugodtan hangoztathat: 69 százalékuk vélte úgy, hogy 1990 óta szólásszabadság van Magyarországon, és mindössze minden ötödik kormánypárti szavazó (20%) helyezkedett szembe ezzel a véleménnyel. Az ellenzéki oldalon viszont ennél jóval negatívabb véleményekkel találkozhatunk. **A jelenlegi ellenzéki pártok közötti szkeptikusabb vélemények vélhetően azzal magyarázhatók, amilyen negatív módon az elmúlt harminc éven belül az utóbbi tíz év tendenciáit megélték.**

A munkahelyteremtés kérdésében ugyancsak a kormánypárti szavazók tűnnek a leginkább elégedettnek a rendszerváltás utáni évtizedek mérlegével. A fideszesek 63 százaléka felelt úgy, hogy a rendszerváltás óta több munkahely jött létre az országban, annak ellenére, hogy a rendszerváltás utáni években egyébként tömegek veszítették el az állásukat, elsősorban az ipar összeomlása következtében. **Továbbá, a szabad és tisztességes választások megvalósulásáról is elsősorban a kormánypárti szavazók vannak jó véleménnyel, kétharmaduk (68%) szerint létrejött a tisztességes demokráciák egyik alapfeltétele a rendszerváltással. A Fidesz táborán kívül azonban mindenhol többségben vannak azok a vélemények, amelyek szerint összességében inkább nem valósultak meg a szabad és tisztességes választások.** Ennek vélhetően ismét a 2010 utáni Fidesz vs. ellenzék törésvonal lehet a magyarázata, az, hogy az ellenzéki szavazók kritikusak a 2011-ben elfogadott, egyértelműen a Fidesznek kedvező új választási törvénnyel, és az azóta lebonyolított hazai választásokkal. **A kormánypárti szavazók vannak a leginkább meggyőződve arról is, hogy a rendszerváltás után megvalósult a törvény előtti egyenlőség Magyarországon.**

Az esélyegyenlőség kérdésében is egyedül a fideszesek körében került többségbe az az álláspont, miszerint a rendszerváltás óta javult a helyzet a társadalmi egyenlőtlenségek tekintetében: 49 százalék vélekedett így, az ezzel ellentétes vélemények aránya 41 százalék volt a kormánypárti szavazóknál. Az ellenzéki szavazóknak viszont ennél lesújtóbb a véleménye a kérdésről, még a relatíve legpozitívabb Momentum táborában is mindössze 39 százaléknyian értettek egyet az állítással, az MSZP (35%), a DK (29%), de főleg a Jobbik (27%) táborában viszont egyértelmű kisebbségben vannak azok, akik szerint egyenlőbbé vált volna a társadalom az elmúlt 30 évben.

A rendszerváltás eredményei terén egyetlen esetben született pártokon átívelő konszenzus: a magyar társadalom szerint hiába lett vége a Kádár-rendszernek, több lett a korrupció az országban. A kormánypártiak körében csak szűk többségbe került ez az álláspont (47% vs. 39%), de az ellenzékiek véleménye egészen lesújtó: a DK tábor 68 százaléka, a jobbikosok 73 százaléka, a Momentum szavazóinak háromnegyede (75%) és az MSZP-sek 80 százaléka is úgy gondolja, hogy az elmúlt harminc évben romlott a korrupciós helyzet. A bizonytalanok közel kétharmada is inkább az ellenzéki szavazókkal ért egyet. Itt is érdemes hangsúlyozni, hogy a 2010 utáni Orbán-kormányok súlyosan negatív korrupciós megítélése ebben a kérdésben is mély nyomot hagyhat a teljes rendszerváltás utáni időszakról alkotott véleményeken.

A fideszesek a 2010 utáni világot, az ellenzéki szavazók a Kádár-korszakot vagy az 1990–2010 közötti időszakot tartják családjuk anyagi helyzete szempontjából az aranykornak

Amikor a saját család anyagi helyzetére kérdeztünk rá a különböző korszakok összehasonlításában, akkor sokkal kiegyenlítettebb volt az egyes időszakok megítélése. Pontosan ugyanannyian választották a Kádár-rendszert, mint az Orbán-rezsimet, amikor arról kérdeztük a válaszadókat, hogy szerintük mikor volt a saját családjuknak a legjobb az anyagi helyzete: a magyar társadalom 29 százaléka az 1990 előtti időszakban, míg ugyanennyien a 2010 utáni években éltek a legjobb anyagi körülmények között a saját megítélésük szerint. A rendszerváltást követő 20 év a válaszadók 23 százalékának volt megélhetés szempontjából a leginkább kedvező időszak.

A család megélhetésére vonatkozó kérdés esetében döntő jelentősége van a párthovatartozásnak: a fideszesek közel kétharmada jelölte meg a 2010 utáni éveket (ez teljes mértékben alátámasztja az Orbán10 kutatásunk eredményeit a Fidesz gazdasági legitimációjára vonatkozóan), míg a Kádár-korszak, illetve a rendszerváltást követő két évtized mindössze a kormánypártiak 12–14 százaléka számára volt az anyagi értelemben a legkedvezőbb időszak. Az MSZP-sek és a DK-sok körében gyakorlatilag ugyanannyian tekintenek vissza a családjuk anyagi helyzete szempontjából legkedvezőbb időszakként a Kádár-korszakra és a rendszerváltás utáni húsz évre, az Orbán-rezsim tíz évét viszont szinte senki nem választotta közülük. A momentumosok közül sokan nem tudtak válaszolni a kérdésre, de akik igen, azok körében szintén a Kádár-korszak (33%) vagy az 1990–2010 közötti időszak (32%) volt a leggyakoribb válaszopció, ugyanakkora mértékben. A jobbikosok és a bizonytalanok között ugyanakkor a legtöbben azt válaszolták, hogy a Kádár-rendszerben ment a családjuknak a legjobban.

Mind a Kádár-korszak (34%), mind az Orbán-rezsim tíz éve (31%) az alacsonyabban képzettek számára számít inkább aranykornak. Minél magasabban kvalifikáltak a válaszadók, annál ritkábban jelenik meg e két korszak a válaszokban – ezzel párhuzamosan a képzettebb rétegek némileg nagyobb arányban választották az 1990 és 2010 közötti időszakot. A lakóhely típusa szerinti bontás pedig megerősíti az Orbán10 kutatás települési eredményeit: a falvakban a legpozitívabb az Orbán-kormány tíz évének megítélése.

A demokrácia minősége a jobboldali és baloldali kormányok idején: megosztott ország

Amikor arra kértük a válaszadókat, hogy válasszák ki, a rendszerváltás óta melyik kormány alatt volt a legjobb állapotban a magyar demokrácia, ugyanannyian (27% vs. 27%) jelölték meg valamelyik MSZP-kormányt, mint ahányan inkább Orbán Viktor 1998 és 2002 közötti, vagy 2010 utáni kormányait preferálták. Mindössze minden tizedik magyar szerint van jelenleg a legjobb állapotban a demokrácia hazánkban, míg az első Orbán-kormány időszaka, azaz a Fidesz MDF-fel és kisgazdákkal közös kormányzása a válaszadók 17 százaléka szerint volt a demokrácia fénykora hazánkban. A baloldali kabinetek közül magasan a Horn Gyula által 1994 és 1998 között vezetett kormányra emlékeznek a legszívesebben a választók, ha a demokrácia állapotáról kell véleményt alkotni: a válaszadók 16 százaléka választotta a Horn-kormányt. Összességében tehát azt látjuk, hogy az első három szabadon választott kormányt hibahatáron belül választották a megkérdezettek: a demokrácia állapota Magyarországon mind az Antall József és Boross Péter által vezetett kormány, mind a Horn-kormány, mind az első Orbán-kormány alatt a megkérdezettek 16-17 százaléka szerint volt a legjobb. A magyarok bő harmada nem érzi magához közelállónak egyik rendszerváltás utáni kormányt sem, vagy nem rendelkezik markáns véleménnyel a demokrácia minőségének alakulásáról az utóbbi három évtizedben.

Feltűnő a kormánypárti vélemények megoszlása és eltolódása az 1998–2002-es korszak felé. Mindössze minden negyedik fideszes tartja a 2010 utáni Orbán-kormányokat a demokrácia legerősebb védelmezőinek, ezzel szemben igen jelentős viszont az első Orbán-kormány iránti nosztalgia. Tízből négy fideszes szerint 1998 és 2002 között volt a legjobb állapotban a demokrácia hazánkban. Érdemes azt is megemlíteni viszont, hogy a kormánypárti szavazók 11 százaléka szerint Antall József idején, 7 százaléka szerint pedig Horn Gyula alatt volt a legjobb hazánkban a demokrácia minősége.

Természetesen az MSZP-sek körében a legerősebb Horn Gyula kultusza: tízből négy szocialista szimpatizáns választotta az 1994 és 1998 közötti időszakot, de említésre méltó Medgyessy Péter kormányának 14 százalékos, valamint az Antall-kormány 27 százalékos említési aránya is. Gyurcsány Ferenc közel 5 éves regnálását a mostani MSZP-s választók közül viszont szinte senki nem említette. **A DK-sok ötöde szerint volt pártjuk elnökének 2004–2009 közötti kormányzása a demokrácia fénykora, azonban még a DK-sok között is többen vannak ennél, akik szerint Horn Gyula időszaka volt az etalon (33%).** Ezen kívül még a DK-sok körében is megbecsülést élvez az antalli örökség: 18 százalékuk vélte úgy, hogy 1990 és 1994 között volt a legjobb állapotban a demokrácia Magyarországon.

A Jobbik szavazói körében is erős a konzervatív Antall-kormány iránti nosztalgia, 29 százalékuk választotta ezt az időszakot, a fideszes kormányzati időszakokat (még az 1998–2002-es ciklust sem) viszont szinte egyáltalán nem tartják jó minőségűnek a demokrácia szempontjából. Ezen kívül érdemes megemlíteni, hogy minden ötödik jobbikos a Horn-kormányra tekint vissza a legjobb szívvel a demokrácia szempontjából, a rendszerváltás utáni harminc évből. **A Momentum gyűjtőpárt-jellegét jól mutatja, hogy szimpatizánsai körében mindegyik korszaknak vannak lelkes támogatói**: 23–23 százalékuk választotta Horn Gyulát és Antall Józsefet, 10 százalékuk az első Orbán-kormányt.

Minél idősebb egy korcsoport, annál nagyobb arányban választották a különböző Orbán-kormányokat – az egyedüli kivétel a negyvenes korosztály, mely kiugró mértékben, közel egyharmados arányban tett hitet valamelyik fideszes kabinet mellett. Ugyanezt a tendenciát fedezhetjük fel a szocialista kormányok esetében is: az idősebb állampolgárok gyakrabban jelölték meg valamelyik baloldali kabinetet. **Fontos azt is kiemelni, hogy a 30 év alatti korosztály közel fele (48%) egyetlen kormányt sem tudott megnevezni, ami a politikai érdeklődés hiánya mellett súlyos bizalmi válságot és a hitelesség hiányát jelzi részükről a rendszerváltás utáni politikai elittel szemben.**

A Policy Solutions és a FES 2018-as közös kutatásával összehasonlítva szembetűnő, hogy a Nemzeti Együttműködés Rendszerének megítélése mennyit romlott alig két év alatt a demokrácia állapota szempontjából. 2018-ban még a megkérdezettek 22 százaléka jelölte meg a 2010 utáni Orbán-kormányokat, ez az arány kevesebb, mint a felére csökkent azóta. Ezzel párhuzamosan pedig nőtt az első Orbán-kormány iránti nosztalgia a magyarok körében, majdnem kétszer annyian választották az egykori jobbközép koalíciós kormányt most, mint két éve. Ezzel együtt az is látványos, hogy az Antall József vezette kabinet népszerűsége is jelentősen nőtt az elmúlt két évben (9% vs. 16%). Ezek a változások elsősorban annak köszönhetőek, hogy ha a demokrácia kérdése kerül szóba, akkor a fideszes szavazók a korábbinál jóval nagyobb arányban tartják követendőnek a polgári konzervatív Antall-kormány vagy a retorikában 1998–2002 között szintén ezt képviselő 1. Orbán-kormány időszakát. A baloldali kormányok megítélésében csak kisebb változásokat látunk. Ezek közül azt érdemes kiemelni, hogy Horn Gyula kormányzását négy százalékponttal többen választották most a demokrácia szempontjából legpozitívabb időszakként, mint két évvel ezelőtt.